

stà en lo que yo us he scrit y lo contrari, que vós dieu és veritat, no podia sinó ésser falcia, segons no solament per los judicis que la veritat ab si porta,⁷⁴ mas encara per los contractes e testament que vós podeu veure. E no us fretura respondre⁷⁵ al que-m dieu és bé yo cregua de⁷⁶ vós lo que poria ésser yo fes, perquè de vós no és mester de presumir-ho⁷⁷ sinó creure lo que en actes se mostra y los jutges han haguda verdadera relació per notaris dignes de fe. E axí spere en Déu haver deguda satisfacció, com axí per rahó e justícia siau obligat. E no cregau ab conseqüències és⁷⁸ de respondre's⁷⁹ aquests censals a la almoyna ni a capellans ni per ésser de la Sglésia demane lo que tan justament crech demanar, mas ab cartes e títols tals que claríssimament totem porà conéixer yo demane lo que dech.

E quant al segon cap,⁸⁰ que-m dieu que si micer Sanç me ha dit lo que yo us he scrit ha dit gran falcia, vos responch⁸¹ ell haver-me dit lo que yo us he scrit. E puix me porta la⁸² letra de crehença vostra, lo vull creure, que no menys lo tinch per verdader que a vós. E en la fi de aquesta rahó-m dieu⁸³ creheu ell me ha dit lo que vós me dieu significant que no lo que yo us he scrit. Y encara que vós tingau tal⁸⁴ crehença, a ma veritat no és feta gens de offença no curant-me sobre açò més dir. Y⁸⁵ axí, si yo só stat en València per lo que damunt dich, ell me ha dit per demanar a ma rahó justícia,⁸⁶ vós no teniu denguna⁸⁷ rahó clamar-vos de mi ni yo sens demanar-hi vostre procurador, puix vós no _ éreu, he volgut nostra qüestió-s determinàs,⁸⁸ ans hauria procehit contínuament mon procés, si bé que⁸⁹ vostre procurador ha respost als jutges que tenia letra vostra manant-li no _ entrevingués. D'on és stat forçat yo haver-vos scriure⁹⁰ hi fósseu per donar rahó en nostra diferència. Encara que la veig molt⁹¹ difícil determenar si los jutges han de creure a vós, puix en vostra letra dieu que si censal perpetual se ha de refer no pensau⁹² se haja de pagar sinó⁹³ a rahó de xv^a per miller.⁹⁴ E si us recordàsseu del capítol per vós fermat ja provehint en aquest cap, creurieu s'és fet a algun fi ni⁹⁵ los censals perpetuals, no sobre tal propietat com és aquesta baronia de Alberich, mas sobre cases, camps e ords de poqua importància; valen a xxv^a per miller.⁹⁶ Quant més sobre tal propietat e baronia com⁹⁷ aquesta quant major sguart se ha de haver per la llesió⁹⁸ que ella-n reb per ésser perpetuals. Però pense que puix pràctica ni per report no sabeu lo que deguen valer,⁹⁹ la speriència de la justícia vos o farà veure.

Al que dieu¹⁰⁰ de contractar ab mi, no voleu contendre ni per contendre ab vós o he volgut dir, sinó perquè-m satisfeya demanar lo que dich.¹⁰¹ Però tostemps serem d'acort que als miradors reste la conexença de la rahó que-m dieu vos he demanat en la dita mia letra dels censals que referme teniu que encara, que no u hajau dit fins ací a micer Sanç, o voleu dir a mi que sereu, si altre just impediment no teniu, en València [f. 41v] tantost passada Pasqua. E allí que oÿt que hageu a vós e a mi _ poran declarar, vos responch que gens no me n'aparte que si altra major negociació¹⁰² no tenia yo per al dit temps _ seré¹⁰³ o altri per mi, perquè del tot ab compliment se'n veja la veritat.

- (73) B: *capítol*.
(74) B: *pórta ab si*.
(75) B: *responre*.
(76) B: *crega a*.
(77) B: *pressomir-ho*.
(78) Falta en B.
(79) B: *responre's*.
(80) B: *capítol*.
(81) B: *res responch*.
(82) Falta en B.
(83) B: *rahó dieu*.
(84) B: *la tal*.
(85) Falta en B.
(86) B: *rahó e justícia*.
(87) B: *ninguna*.
(88) B: *vostra qüestió determenàs*.
(89) B: *sinó que*.
(90) B: *a scriure*.
(91) B: *encara que molt*.
(92) B: *pensant*.
(93) B: *segons*.
(94) B: *quinze milia per mil*.
(95) B: *sinó*.
(96) B: *millar*.
(97) B: *com és*.
(98) B: *lessió*.
(99) B: *deuen fer*.
(100) B: *al que-m dieu*.
(101) B: *dech*.
(102) B: *altre major negoci*.

E axí quascú¹⁰⁴ porà ajudar-se de sos remeys. Fent fi. De Alberich huy, a vii de març any mil CCCC LXXXVI.

El que farà el que ordeneu, lo comte d'Almenara e de Versa.

Al molt noble senyor don Pero Maça e Cornell.

DOCUMENT 5

1486, març 8. Llutxent.

Segona lletra de don Pero Maça de Liçana a Joan Francesc de Pròixita, en què nega amb vehemència les acusacions vessades sobre l'ocultació de l'existència dels censals amortitzats, reconeix que ha ordenat la inhibició al seu procurador Gisquerol i, finalment, li recrimina la seua mala intenció, ja que l'intercanvi d'impressions amb misser Joan Sanç sobre el contingut de les seues converses nega les seues acusacions. A la fi llança velades acusacions sobre la vida desordenada de Pròixita.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, ff. 41v-42r

Segona letra de don Pero Maça

Molt spectable, quant yo us vení Alberich no sabia fossen perpetuaus los censals dels quals me portà un memorial micer Juhan Sanç,¹⁰⁵ que la responsió de aquells pren suma de m^a D sous, poch més o menys, e lo dit memorial me donà ab una letra vostra de crehença dient-me de vostra part lo que ja us tinch dit. E per ço, en lo que us he scrit¹⁰⁶ e ara scrich, dich veritat. E en vós dir-me quant vos vení Alberich sabia los dits censals ésser¹⁰⁷ perpetuaus dieu falcia: ni los actes e testament que dieu puch veure que-s nulla en¹⁰⁸ aquells se digua de ésser o no ésser¹⁰⁹ perpetuaus los dits censals, no contradien al que yo he dit. E dich que com¹¹⁰ vos vení Alberich yo no sabia los dits censals fossen perpetuaus, ne lo testament que dieu sé de qui és ni sé haver vist ni legit aquell ni los actes. E la relació que los jutges han haguda dels notaris no pot ésser contra lo que yo dich. E si los dits censals són perpetuaus e essent-ho¹¹¹ són de major for de xv^a per miller, conexeran-ho los jutges, a la conexença dels quals yo staré, segons só¹¹² obligat. Y és ver responent yo a-n Gisquerol, mon procurador, a letres que m'ha fet sobre aquesta faena, li he dit no _ entrevingua e¹¹³ que no-m plahia en absència mia se hagués a conéxer. E del dit Gisquerol e de¹¹⁴ altri que scrit me n'ha me és dit part dels dits censals, e crech los de major suma, se poden quitar a rahó de xv^a¹¹⁵ per mil. E per ço crech se puguen quitar al sobredit preu. Remet-ho a la veritat que yo res no n'he vist. Y és veritat que ab micer Juhan Sanç yo us he scrit ab crehença a¹¹⁶ aquell, mas no és ver yo li haja dit vos digués, per part mia, lo que vós me scriviú per ma part vos ha dit. E lo que li he dit vos digués és lo que en altra letra mia vos he scrit. Lo dit micer Juhan¹¹⁷ Sanç fon así lo diumenge, al qual mostrí vostra letra per saber de aquell si us havia dit per ma part lo que vós me scriviú.¹¹⁸ Dix-me que¹¹⁹ ni ell o havia dit a vós ni yo a ell e lo que yo us havia¹²⁰ scrit era lo que li havia dit. E puix de aquell se pot saber [f. 42] la veritat, no _ vull més satisfeser ne a l'alre que en vostra letra dieu, més per apartar-me de dir lo

- (103) B: *hi seré yo.*
 (104) B: *E en axí cascú.*
 (105) B: *micer Sanç.*
 (106) A: Ratllat, a continuació, *de vostra part.*
 (107) B: *eren.*
 (108) B: *que en.*
 (109) Falta en B.
 (110) B: *quant.*
 (111) B: *esent-o.*
 (112) B: *segons yo so.*
 (113) Falta en B: *no y entrevingua.*
 (114) Falta en B.
 (115) B: *quinze mília.*
 (116) Falta en B.
 (117) B: *Johan.*
 (118) B: *scriviú.*
 (119) Falta en B.
 (120) B: *he.*

que no és de ma condició que per fallir-me paraules per a bé respondre-us.¹²¹ E só més que¹²² content als miradors reste la coneixença del vostre viure e meu y de algú dels qui prop vós stan, si no-m fos per ara¹²³ un poch sospitós, me plauria ne fos jutge. De Luchent, a VIII de març any mil CCCC LXXXVI.

El que farà lo que ordeneu, Pero Maça.

Al molt spectable senyor lo comte d'Almenara e de Versa.

DOCUMENT 6

1486, març 14. Alberic.

Tercera lletra de Joan Francesc de Pròixita a don Pero Maça de Liçana, en què l'acusa amb contundència de frau per haver-li ocultat l'existència dels censals amortitzats i nega credibilitat a les seues explicacions sobre les converses amb Joan Sanç.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, f. 42r

Tercera letra del comte d'Aversa.

Noble don Pero Maça, vostra e derrera letra he rebut en la qual adverau no saber quant ab mi contractàs que sobre Alberich fossen carregats¹²⁴ censals perpetuals. Al·legar tal ignorància no us lleva en res la manifesta culpa ni scusa lo frau ab lo qual ab mi haveu¹²⁵ contractat, car no és de creure que ningú¹²⁶ ignore quins, quant e de quina condició càrrechs té en sa terra, havent possehit tants anys e havent menejat reduccions, quitaments e altres coses que, per no ésser larch, calle. Per hon appar que, per avantatjar la venda, haveu callat lo que clarament devíeu dir. E en haver servat tal art e cautela¹²⁷ tenui gran càrrech, perquè us dich que si dieu que no u sabíeu, mentiu. E per reparar tal scusa¹²⁸ de altres remeys, pus¹²⁹ me tenui com a cavaller, deuríeu usar e satisfaríeu més a vostra honor. Al¹³⁰ que dieu de micer Juhan Sanç, sia la quèstió entre vós y ell, a qui haveu remés la crehença. De la vida vostra e mia vos responch que aquell és digne de major pena, qui fa obres de major culpa. Feta en Alberich huy, a XIII de març any LXXXVI.

Lo comte d'Almenara e de Versa.

Al molt noble don Pero Maça de Liçana.

DOCUMENT 7

1486, març 16. Llutxent.

Tercera lletra de don Pero Maça de Liçana a Joan Francesc de Pròixita, en què es ratifica amb vehemència de les seues explicacions anteriors

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, f. 42 r-v

Tercera letra de don Pero Maça

Spectable comte d'Almenara e d'Aversa,¹³¹ responent a vostra letra, feta en Alberich a XIII del present mes, dich que essent-ne cert y no ab presumcions ni ab

(121) B: *per a responre-us*.
(122) Falta en B.
(123) B: *si no-m par ara*.
(124) B: *quaregats*.
(125) B: *haveu ab mi*.
(126) B: *nengú*.
(127) B: *cautel-la*.
(128) B: *reprovar tal escusa*.
(129) B: *puix*.
(130) B: *Del*.

crehences vos he yo scrit dient com vos vení Alberich no sabia fossen perpetuals los censals que en un memorial me portà micer Juhan¹³² Sanç e aquell ab una letra de crehença vostra me donà, los quals prenen la suma¹³³ que per altres letres mies he dit. E per ço, [f. 42v] en lo que us he scrit e dit, dich veritat¹³⁴ e axí u advere. E en vós dir-me sou cert quant vos vení Alberich no u ignorava, ans sabia los dits censals ésser perpetuals, haveu mentit e mentireu quantes voltes o direu. Y¹³⁵ ab la tal resposta resta complidament ma honor¹³⁶ satisfeta. Ne ma intenció és stada¹³⁷ fer-vos frau ne acordadament lo he acostumat fer ni-l faria. E essent aquesta ma voluntat, vos trametí a dir per micer Juhan¹³⁸ Sanç, y en¹³⁹ altres letres mies o dich, me plahia star-ne a la determinació dels jutges que entre vós e mi són, segons forma dels capítols per vós e per mi fermats, en los quals, segons vos me dieu, hi à capítol provehint en aquest cap. E axí lo jorn que-ls fermí fonch vist no voler ne¹⁴⁰ poder fer frau.¹⁴¹ Al que-m dieu de micer Juhan¹⁴² Sanç, yo só ab ell bé avengut, puix me ha dit no haver-vos ell dit lo que vós me scriuiu, sinó lo que yo us he scrit.¹⁴³ Del viure vostre e meu yo só content sia segons vós dieu, puix és molta rahó. De Luchent, a xvi de març any mil cccc lxxxvi.

Pero Maça.

Al molt spectable lo comte d'Almenara e de Versa.¹⁴⁴

DOCUMENT 8

1486, març 19. Almenara.

Quarta lletra de Joan Francesc de Pròixita a don Pero Maça de Liçana, en què torna a insistir en les acusacions anteriors amb major vehemència i en un to obertament desafiant i ofensiu.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, f. 42v-43r

Quarta letra del comte d'Aversa.¹⁴⁵

Noble don Pero Maça, responent a vostra letra feta en Luchent a xvi del present mes,¹⁴⁶ dich que quant vos trametí ab letres a¹⁴⁷ dir era cert vós en lo temps de la venda que-m fes de Alberich sabíeu haver-hi alguns censals perpetuals, scriuí y diguí veritat; encara que vós en vostres letres aquesta veritat hajau negada.¹⁴⁸ E strenyent-vos a negar la vergonya que vós com a cavaller reportàveu de tant enganós contractar, com fes¹⁴⁹ per avantajar lo vostre contracte, venent-me¹⁵⁰ per franch lo que no és ni enfranquir-se pot. E si mon dir y scriure vos manifesta yo-n só cert, açò¹⁵¹ no s'és dit per soles presuncions e crehençes com en vostra letra dieu, mas¹⁵² ab tota veritat e realitat.¹⁵³ De la qual, encara que en lo examen judiciari la volguésseu negar, no us aprofitaria ne ajudaria, ans vergonyosament¹⁵⁴ restaríeu confús de tal empresa. E perquè lo saber o no saber de aquesta cosa està en l'ànima vostra,¹⁵⁵ segons en vostres letres haveu significat creheu, que per sols negar bastaren adverar, negant¹⁵⁶ tan falça querella. Si a vós, desacompanyat d'altres proves, par sols per negar açò haver satisfet a vostra honor, molt ne reste¹⁵⁷ content e satisfet de la mia; mostrant lo de que us inculpe ésser veritat per ço. Perquè de tot vostre scriure e falça cuberta restàsseu del tot envergonyat¹⁵⁸ e ab

- (131) B: *de Versa*.
 (132) B: *micer Johan*.
 (133) B: *summa*.
 (134) Falta en B: *E per ço, en lo que us he scrit e dit*.
 (135) B: *E*.
 (136) B: *ma honor complidament*.
 (137) Falta en B.
 (138) B: *Johan*.
 (139) B: *e-n*.
 (140) B: *ni*.
 (141) Falta en B.
 (142) B: *Johan*.
 (143) B, afegeix, tot seguit: *La qüestió reste entre vós hi ell puix no have[r] vós dit lo que m'haveu scrit*.
 (144) B: *Al molt spectable lo comte de Versa*.
 (145) B: *La quarta letra del comte de Versa*.
 (146) B: *a xvi de març*.
 (147) B: *ha*.
 (148) B: *negat*.
 (149) Falta en B.
 (150) B: *venent*.
 (151) B: *e açò*.
 (152) Falta en B.
 (153) Falta en B: *e realitat*.
 (154) B: *vigorosament*.
 (155) B: *stà en lo viure vostre*.
 (156) B: *negar*.

tinta e paper e negant no creguésseu salvar la honor vostra, com en vostra letra dieu, a aquella haveu complidament satisfet, volguí en mes letres primeres manifestar-vos lo perill de¹⁵⁹ vostra honor e recordar-vos de¹⁶⁰ molts actes e coses per vós fets, los quals fer ab tota veritat no podíeu sençe saber los censals ésser [f. 43] perpetuats. E¹⁶¹ açò no són presumcions, mas pura veritat e prova clara; puys,¹⁶² après de tants recorts, mes letres no bastarien fer-vos recordar confessàseu veritat de l'engan que fet me havíeu e fésseu lo que devíeu, me fonch forçat ab mes letres dir-vos, com vos diguí, mentíeu, negant que en lo temps de la venda de Alberich no sabésseu haver-hi censals perpetuats.¹⁶³ Ara per fer-vos major recort de vostra honor e de la confusió en què sou posat com a cavaller, negant lo que negar no podeu,¹⁶⁴ car lo vostre negar més aumenta vostra culpa, vos torne a dir que vós sou lo que mentiu e mentireu quantes voltes o haveu dit e direu que no sabésseu los dits censals ésser perpetuats. Feta en la mia vila de Almenara, a XVIII de març any mil CCCC LXXXVI.

Lo comte d'Almenara e de Versa.

DOCUMENT 9

1486, març 22. Moixent.

Quarta lletra de don Pero Maça de Liçana a Joan Francesc de Pròixita, en què torna a negar les acusacions anteriors.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, f. 43r

Quarta letra de don Pero Maça.

Spectable comte d'Almenara e d'Aversa,¹⁶⁵ puix yo¹⁶⁶ no sabia com vení¹⁶⁷ Alberich fossen perpetuats los censals dels quals me trametés un memorial per micer Juhan¹⁶⁸ Sanç, segons en altres letres mies he dit, a les quals me refir, les coses de què falçament me donau càrrech en vostra letra feta en Almenara a XVIII de març, no les podeu dir sinó mentint, que és pròpria resposta per a reprovar lo que de mi dfeu e per a restar complidament com a cavaller ma honor satisfeta e vós confús; com és cert que lo qui a altre¹⁶⁹ increpa de¹⁷⁰ algun mal fet a¹⁷¹ si mateix obligua prosseguir e sercar los remeys que vós a mi haveu dit com a cavaller devia usar. E si u haguésseu axí fet, sabera's primer la fi de nostra diferència que lo principi de aquella. Per ço foren tan prestes mes respostes a vostres dues primeres letres e tan callades a totom. E desviant-vos de açò, haveu fet lo contrari; com aquell que de fer leigs actes ferea no teniu, voleu inculpar¹⁷² a mi del¹⁷³ que feu en lo que praticau. Desplau-me haver-ne ab vós a contendre,¹⁷⁴ qui us gloriejau del que los altres se envergonyessen. Tornant al de que¹⁷⁵ és nostra diferència he dit, dich e diré ésser veritat com vos vení Alberich ignorava fossen perpetuats los censals que dit micer Sanç¹⁷⁶ me portà en un memorial e aquell ab una letra de crehença vostra me donà. E vós, inculpant-me'n¹⁷⁷ dient-ho sabia, haveu mentit, mentiu e mentireu quantes voltes o haveu dit, dieu e direu. De Moxén, a XXII de març any LXXXVI.¹⁷⁸

Pero Maça.¹⁷⁹

(157) B: *e molt reste.*
(158) Falta en B: *de tot vostre scriure e falça cuberta restàsseu.*

(159) B: *a.*
(160) Falta en B.
(161) Falta en B.
(162) B: *puix.*
(163) B: *sabésseu haver perpetuats.*

(164) B: *lo que no negar podeu.*

(165) B: *de Versa e de Almenara.*

(166) Falta en B.
(167) B: *vos vení.*
(168) B: *Johan.*
(169) B: *altri.*
(170) B: *e.*
(171) B: *ha fet a.*
(172) B: *enclupar.*
(173) B: *el.*
(174) B: *contenre.*
(175) B: *E tornant del que.*
(176) B: *lo dit miçer Johan*

Sanç.
(177) B: *inculpant-me.*
(178) B: any mil CCCC LXXXVI.

(179) Falta en B, la rúbrica.

DOCUMENT 10

1486, març 30. Alberic.

Lletra o requesta de batalla a tota ultrança de Joan Francesc de Pròixita contra don Pero Maça de Liçana, partida per A B C, cinquena de les que que canvien sobre els censals de la baronia d'Alberic. A les anteriors acusacions afegeix: la vida deshonest a què es lliura a les ciutats de Nàpols i de València i la malversació de les arque del General del regne.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, ff. 43v-44r

[f. 43v]

Cinquena letra del comte d'Almenara e de Versa.¹⁸⁰

Noble don Pero Maça de Liçana, tota vegada veig voleu adverar lo que altrament que mentint no poríeu, segons en una vostra letra feta en Moxent a xxii de març, resposta a una mia feta en Almenara a xviii^o del dit mes e any dejús scrit, se mostra. E¹⁸¹ si fins ací mon scriure és stat cortés, sols satisfent a nostra querella, és stat perquè als cavallers que de sa stima fan menció no és donat lo mal dir, sinó a les vils persones e de poqua condició, que ab leges e desonestes paraules volen satisfacer lo que ni ab ànimo ni ab mans gosarien mirar. Y no perquè de vostres leigs e abhominables actes hagués fretura, lo que ara com a forçat, mogut per vostra més maliciosa que cavallerosa letra, oyreu: que si us fósseu recordat de la pública e deshonest vida que fes en Nàpols e après en València, coneguéreu de nengun altre que de vós se poria pus desonestament ab veritat¹⁸² scriure. E axí seria en vós¹⁸³ aquell qui de leigs actes no té ferea, puix negun¹⁸⁴ altre ab vós de tal legea de crims se yguale.¹⁸⁵ Però a¹⁸⁶ tant no vull me mogua malícia, que més mou costum de callar¹⁸⁷ no m'ature. Y en lo que dieu del camí per hon primer fos sabuda la fi de nostra querella que lo principi de aquella, mostrau bé quant sou afectat a les cendes errades e ab color de atalls al stament de cavallers inpropi; crech volguéreu ajudar-vos dels engans e fraus que haveu acostumat,¹⁸⁸ que qui per stalviar dels béns difrauda, molt més difraudarà per stalviar la persona.

Venint¹⁸⁹ a l'efecte de nostra querella, vos dich: si yo us he scrit era¹⁹⁰ cert vós no ignoràveu quant me venés Alberich hi havia censals perpetuats, he dit e dich veritat. E si ab altra persona que ab vós e de altra vida fos la nostra diferència, vists mos actes clars, satisfent tant a ma honor e veritat e poch a la vostra, que fan certa la gent yo haver dit ver. E si los miradors vos tenien per tal qual vostres letres vos pinten, aribaran pus tost vostra culpa a ignorància que a malícia. Però a persona¹⁹¹ acostumada de viure tan fraudulosament com vós, no tement Déu ne menys al rey nostre senyor ne a la gent, tenint agabellat lo General del present regne ab tan gran tirania de la pàtria, haveu donat e donau poch treball a tothom en creure és veritat¹⁹² vostre enganós e mal contractar ab mi. Y és cert¹⁹³ aquesta claredat tan gran satisfeya prou a la honor mia e de nostres diferències, però, puix tanta voluntat teniu de negar lo que no podeu e voleu, que les mies mans sien càstich de vostra vida e vostres peccats en açò us porten.

(180) Falta en B, l'encapçalament d'aquesta lletra.

(181) B: Y.

(182) B: *veritat o.*(183) B: *seríeu vós.*(184) B: *nengun.*(185) B: *iguala.*

(186) Falta en B.

(187) B: *cavaller.*(188) B: *costumat.*(189) B: *E venint.*(190) B: *yo era.*(191) B: *presona.*(192) B: *és ver.*(193) B: *certa.*

En nom de Nostre Senyor Déu e de la Verge Maria, mare sua, e del beneyt cavaller sent Jordi, yo, Juhan¹⁹⁴ Francesch de Pròixita, comte de Almenara e de Versa, dich a vós, don Pero Maça de Liçana, que si vós gosareu dir que contractant ab mi de la venda de Alberich vós no [hi]¹⁹⁵ sabésseu¹⁹⁶ hi hagués censals perpetuaus, mentiu e mentireu tantes voltes com ho direu, perquè a tota ma requesta mentint¹⁹⁷ que u sabíeu, com és veritat, vos ho combatré a tota ultrança de ma persona a la vostra. E fie en Deu, endressant ma bona querella, faré la veritat pus manifesta. E axí pensau en dividir¹⁹⁸ [f. 44] les armes e dins sis mesos¹⁹⁹ cercar lo jutge que-ns done la plaça, lo qual dexe venir a fi la²⁰⁰ batalla. Altrament, procehiré contra vós e vostra honor, segons que²⁰¹ per stil d'armes me serà permés e atorgat. E²⁰² perquè a la present sia fe donada, la us tramet ab Martí Alfonso, trompeta de casa mia, procurador meu, partida per a b c sotescrita²⁰³ de ma pròpria mà, sagellada ab lo sagell de mes armes. De la qual spere vostra resposta per temps de quinze dies en esta²⁰⁴ baronia de Alcocer o Alberich, hon trobareu a mi o procuradors meus ab poder bastant de rebre²⁰⁵ aquella; avisant-vos que si dins lo temps no acceptau ma requesta usaré de tots los²⁰⁶ remeys que a mi semblarà²⁰⁷ fer contra vós e honor vostra, en tal manera que ma honor serà salva. Feta en Alberich huy, a xxx de març any mil cccc lxxxvi.²⁰⁸

Lo comte d'Almenara e d'Aversa.²⁰⁹

DOCUMENT 11

1486, abril 7. Moixent.

Cinquena lletra de don Pero Maça de Liçana a Joan Francesc de Pròixita, partida per A B C; mitjançant la qual accepta la requesta de batalla a tota ultrança de Pròixita, indica o divisa les armes, i assumeix la designació del lloc i la recerca de l'àrbitre del combat.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, f. 44 r-v

Cinquena letra de don Pero Maça.

Si nostres letres, spectable don Juhan Francesch de Pròixita, comte d'Almenara e d'Aversa, solament havien ésser vistes per los que a vós e a mi conexen, axí en Nàpols com en aquests regnes, seguint lo que és de ma condició e costum, no satisfaria a les viltats que mentint dieu, acompanyant vostra falça²¹⁰ querella; com entre aquells ma vida satisfent a ma honor respon per mi e vostre vergonyós viure és tan públich que-ls fa certs, són en vós tan abominables crims com en vós²¹¹ trobar-se poden. E acusant-vos la consciència del crim que leigament fa culpable vostra perversa e desonesta vida, crech, dubtant vos o devia dir, sou-vos cuytat dir-ho de mi falçament e mentint per ferme semblant a vós; a hon coneguts no som, no u devieu tant tembre, mas fiar de ma honestat e bondat. Y és tanta que, ab tot vostre vil parlar me'n done molta rahó, no forçaré ma lengua a dir tan leiges paraules, quals són mester per manifestar la veritat de vostre obres qui us fan tal, que del venciment de vós faré no speraré atényer molta

- (194) B: *Johan*.
(195) *no hi*, interliniat.
(196) B: *vós no sabíeu*.
(197) B: *mantenint*.
(198) B: *devisar*.
(199) B: *meses*.
(200) B: *nostra*.
(201) Falta en B.
(202) Falta en B.
(203) B: *sotscrita*.
(204) B: *esta mia*.
(205) B: *de poder rebre*.
(206) B: *mos*.
(207) B: *semblaran*.
(208) A: Segueix anotació manuscrita al marge esquerre, d'autoria diferent, datada paleo-gràficament a mitjan segle XVI: *nota: que no-s deu trametre cartell partit per a b c fins se parle [e] nomene batalla ultrança o en dese[xi]ments..*
(209) B: *de Versa*.
(210) B: *flaqua*.
(211) B: *en molts*.

glòria. E sí us diguí e mostrí com pus prest a la speriència de les mans vinguéssem: tals camins e cendes no són errades ne inpropis als cavallers que ab sforç gosen morir,²¹² los perills a que sa honor los obliga; e axí u tenim vist de molts en aquest regne e de parents vostres e meus e en altres parts de persones de molta reputació e stima. Mas vostre flach e temerós ànimo no us comporta veure lo que devíeu fer, axí com ara us fa dir lo que us fóra millor callàsseu. E los engans e fraus que dieu de mi devia yo reçar de vós, per tenir coneguda vostra difamada vida e haver de anar al loch hon me assignareu vos deguéis trobar, puix a vós tocava demanar-me.

E responent al que dieu del General de aquest regne, cosa tan impertinent a nostre propòsit, dich mentiu e mentireu quantes [f. 44v] voltes o haveu dit e direu. Mas vós, dubtós de prosseguir tan mala e falça querella com teniu, volíeu ab camins exquisits apartar-vos de aquella, e no és temps vós ne haja de complaure.

E venint a respondre al que de vostra letra importa major necessitat, feta en Alberich a xxx de març propassat e a mi presentada per Martí Alfonso, trompeta, partida per a b c, sotescrita de vostra mà e de vostres armes sagellada, en la qual dieu que quant contractí ab vós la venda de Alberich sabia haver-hi censals perpetuats e que adverant açò a vostra requesta m'ò combatreu a tota ultrança. A què responch lo que totes mes letres rahonen: que quant yo us vení Alberich no sabia fossen perpetuats los censals que micer Juhan Sanç me portà en un memorial e aquell per part vostra me donà ab una letra de crehença, dient-me havíeu trobar ésser perpetuats aquells censals contenguts en lo dit memorial. E vós adverant yo u sabia havíeu mentit e mentireu²¹³ quantes voltes ho haveu dit e direu. Y essent content deffendre-us-ho, en nom de Nostre Senyor Déu e de la Gloriosa Verge Maria, mare sua, e del benaventurat cavaller sent Jordi, yo, Pero Maça de Liçana e Cornell, defenent ma bona justícia,²¹⁴ veritat e honor, accepte vostra voluntària requesta de batalla a tota ultrança e fie en Déu punint²¹⁵ e castigant-vos atenyere de vós aquella. Hon que request pot haver de son requeridor, les armes vos divise: a cavall, ab cavalls de la brida, encubertats²¹⁶ e franqualets de brúfol, testera de acer e coll de malla, celles acerades, acostumades²¹⁷ de portar en guerra. E les nostres persones²¹⁸ ab cuyrasses cubertes, sense rest, gossets e falda de malla, alses²¹⁹ e guardes e miges e mànegues de malla; en la mà squerra,²²⁰ manyopa de la largària que quascú portar volrà y en la mà dreta, guant de malla; arnés de cama e de cuixa, ab scarpes de malla, cabaçet o biquoquet ab banera e alpartàs de malla; lances de mà de onze pams²²¹ de asta e un pam de ferro; dues²²² spases, quascuna de quatre pams e mig del cap del pom fins a la punta;²²³ copagorges²²⁴ de dos pams del cap del pom fins a la punta. Les quals armes, axí de les persones nostres com dels cavalls, sien del pes que quascú volrà e sens nenguna maestria, segons se acostumen portar en guerra. E prenh a càrrech cercar²²⁵ lo jutge per temps de sis mesos e per mon poder haver que nostra batalla²²⁶ lexe venir a fi. E no podent-lo haver, leixe²²⁷ lo càrrech a vós per spay de altres sis mesos lo hajau. Partesch-me'n²²⁸ a sercar lo jutge per dar compliment al que só tengut. Axí, no-m scrigau, que a mi ni procurador meu no trobareu per rebre letra vostra, puix no és

- (212) B: *mirar*.
 (213) B: *mentreu*.
 (214) B: *querella*.
 (215) A: *pornint*.
 (216) B: *afegeix: ab cubertes*.
 (217) B: *a costum*.
 (218) B: *presones*.
 (219) Falta en B.
 (220) B: *esquera*.
 (221) B: *plams*. Aquesta peculiar grafia (per *palms*) es repeteix tot seguit en cadascuna de les ocasions.
 (222) B: *dos*.
 (223) B: *ratllat a continuació, les quals armes axí de les presones*.
 (224) B: *copogorges*.
 (225) B: *a cercar*.
 (226) *Que nostra batalla*, falta en B.
 (227) *lexe venir a fi. E no podent-lo haver leixe*, falta en B.
 (228) B: *parteixch-me'n*.

necessari com de así avant sien mester més obres que paraules. La present vos tramet per Anthoni Romeu, trompeta de casa mia, partida per a b c sotescrita de la mia mà e de mes armes sagellada. Feta en Moxén,²²⁹ a vii del mes de abril any²³⁰ mil CCCC LXXXVI. Pero Maça.

DOCUMENT 12

1486, abril 12. Alberic.

Segona lletra de batalla de Joan Francesc de Pròixita contra don Pero Maça de Liçana, partida per A B C, sisena de les que que canvien sobre els censals de la baronia d'Alberic. Torna a recriminar les acusacions anteriors i l'adverteix que li farà complir les condicions contingudes en la requesta de batalla a tota ultrança.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, f. 42v-43r

[f. 45]

Sisena letra del comte de Aversa e d'Almenara.²³¹

Noble²³² don Pero Maça de Liçana e de Cornell, per Anthoni Romeu, trompeta, he rebuda²³³ una letra vostra, partida per a b c, escrita en Moxén²³⁴ a vii²³⁵ de abril e sotescrita de vostra mà, sagellada de vostres armes, la qual haveu fet²³⁶ per resposta de²³⁷ la mia letra de batalla a vós tramesa per Martí Alfonso, trompeta de casa mia. E satisfent a aquella, me sforçaré de ésser tan breu com poré atallar la gravea de vostres tan²³⁸ manifestes viltats, axí en lo particular e leig viure vostre com en lo públich robatori de la cosa²³⁹ pública; ab tot que vós stimau ab aquell mot comú de «mentiu» ésser scusat²⁴⁰ del crim del qual la veritat vos fa restar²⁴¹ desmentit. Siau²⁴² cert que tals maldats lo vostre negar no les fa menors, car la pública fama tant vos acusa que a tan notoris delictes e palesa maldat no fretura altra prova, ne té loch scusa.²⁴³ E dich del²⁴⁴ fet del General que tant desvergonyidament negant mentiu. Seria yo molt alegre per tal querella, per ésser interés del bé comú més que²⁴⁵ per lo propi²⁴⁶ meu, combatre-us; mas en quant és cosa provable e provada, la punició d'ela resta a la magestat del rey nostre senyor, lo²⁴⁷ qual me dolria molt donàs ans de veure'm ab vós, perquè si venir-hi gosau, fie en Déu e ma bona justícia que les mies mans satisfaran a tot. E per quant en la dita letra acceptau la dita²⁴⁸ batalla com a request e defenedor e divisau les armes, prenent a càrrech vostre trobar²⁴⁹ jutge e plaça, dient-me que no respongua com siau ja partit e no trobaran a vós ne²⁵⁰ procurador vostre, dich-vos²⁵¹ que, si la resposta vostra fos qual de bon cavaller fer-se devia conforme a la mia querella, per la qual a tota ma requesta a tota ultrança vos he request combatre, llavors²⁵² seria pertinent vós dividir les armes e cercar²⁵³ lo jutge e yo no curar de més respondre.²⁵⁴ Emperò, a tant grantment vostra resposta difereix e-s desvia²⁵⁵ de ma demanda, que clarament o²⁵⁶ vergonyosa mostrau defugir al que directament deuríeu respondre;²⁵⁷ mas la mala consciència vostra aflaueix²⁵⁸ tant l'ànimo vostre que no gosau defendre²⁵⁹ la maldat de què us²⁶⁰ inculpe,

(229) B: Moixent.
(230) B: an.
(231) B: Sisena letra del comte de Versa, resposta a la cinquena letra de don Pero Maça, la qual féu per resposta a la letra de batalla que lo dit comte li tramés.

(232) Falta en B.
(233) B: rebut.
(234) B: Moxent.
(235) B: xvii (sic).
(236) B: feta.
(237) B: a.
(238) Falta en B.
(239) B: casa.
(240) B: escusat.
(241) B: star.
(242) B: E siau.
(243) B: ni té loch ni scusa.
(244) B: E quant al.
(245) B: ans que.
(246) B: propi.
(247) B: senyor rey e senyor nostre, la.
(248) Falta en B.
(249) B: de trobar.
(250) B: ni a.
(251) B: dich.
(252) B: lavós.
(253) B: y cerquar.
(254) B: responre.
(255) B: hi-s disvia.
(256) B: y.
(257) B: responre.
(258) B: aflaueix.
(259) B: gossau deffendre.
(260) B: yo us.

car si mirau mes letres tostemps vos he reptat que quant vos me venés Alberich ya sabíeu _ havia²⁶¹ censals perpetuaus. Y en açò stà vostra culpa e²⁶² sobre aquesta querella axí clarament escrita yo us he request de²⁶³ batalla de ultrança. Vostra²⁶⁴ resposta és que quant me venés Alberich vós no sabíeu fossen perpetuaus los censals que micer Johan Sanç vos portà en un²⁶⁵ memorial, lo qual vos donà ab una letra de crehença mia.²⁶⁶ Aquesta resposta no és conforme a ma requesta, car yo no parle de memorial negú²⁶⁷ ni cure de quins censals vos féu report micer Johan Sanç; donchs,²⁶⁸ què fa a prepòsit respondre²⁶⁹ fora del que yo us inculpe e de l'interrogat, alterant la real forma de ma querella, a la qual sou obligat satisfacer en tot e per tot. E fent lo contrari e mesclant qualitat²⁷⁰ en la resposta, més per a pledejar que per acostar-vos a batalla, a res no-m par que respougau. E partint-vos e no leixant procurador, leigament e vergonyosa desviau lo que ab fingides parenses [f. 45v] tant mostrau desigar.²⁷¹ E per ço és necessari tornar-vos scriure,²⁷² perquè aqueixa vergonyosa retreta incoloradament per als ignorants no us scuse. E no trobant a vós o²⁷³ procurador vostre a la porta de la casa vostra²⁷⁴ e per places e lochs públichs de la ciutat de València e altres parts, la covarda e flaqua resposta vostra inpertinent e no conforme a ma justa querella publicaré. E après,²⁷⁵ per metreu-us en major culpa, vos torne a dir que si vos gosau²⁷⁶ dir que contractant ab mi de la venda de Alberich vós no sabíeu hi hagués censals perpetuaus, mentiu e mentireu tantes voltes com haveu dit²⁷⁷ e direu, perquè a tota ma requesta mantenint que u sabíeu, com és veritat, vos ho combatré a tota ultrança de ma persona²⁷⁸ a la vostra; com yo²⁷⁹ per ma primera requesta vos ho tinch dit.

E fie en Déu, endreçant ma bona e justa querella, faré ma veritat pus manifesta perquè axí com dieu²⁸⁰ acceptau ma requesta a²⁸¹ la qual acusa la legea de vostra culpa e axí²⁸² hajau cor e ànimo ab les mans defendre²⁸³ la viltat de vostre enganós contractar. E só content hajau divisat les armes, aturant-vos²⁸⁴ la facultat de trobar lo jutge que leix venir a fi nostra batalla, de la manera que u dieu; fent-vos cert que, si no acceptau aquella com sou obligat, procehiré contra vós e honor vostra segons per stil d'armes me serà permés. E²⁸⁵ per ço us tramet la present per Martí Alfonso, trompeta de casa mia, partida per a b c, sagellada ab lo sagell de mes armes e sotescrita de la mia mà, de la qual spere vostra resposta per temps de huyt dies, ací en la mia baronia de Alberich e Alcocer, hon trobareu a mi o procurador meu, ab poder de rebre aquella. Feta en Alberich huy, a xii de abril any mil cccc lxxxvi.²⁸⁶

Lo comte d'Almenara e de Versa.

DOCUMENT 13

1486, abril 16. Moixent.

Sisena lletra de don Pero Maça de Liçana a Joan Francesc de Pròixita, en què torna a acceptar les condicions de la requesta de batalla a ultrança.

Biblioteca Nacional (Madrid), ms. 18.444, f. 42v-43r

- (261) B: *hi havia carregats.*
 (262) Falta en B: *Y en açò stà vostra culpa e.*
 (263) B: *per.*
 (264) B: *La vostra.*
 (265) B: *lo.*
 (266) B: *ab una letra mia de crehença.*
 (267) Falta en B.
 (268) B: *donch.*
 (269) B: *propòsit respore (sic).*
 (270) B: *calitats.*
 (271) B: *mostràveu desijat.*
 (272) B: *a scriure.*
 (273) B: *ni.*
 (274) B: *porta de vostra casa.*
 (275) B: *E axí.*
 (276) B: *gosàreu.*
 (277) B: *ho haveu dit.*
 (278) B: *presona.*
 (279) B: *ja.*
 (280) B: *si axí com deveu.*
 (281) Falta en B.
 (282) Falta en B: *e axí.*
 (283) B: *deffenre.*
 (284) B: *e aturar-vos.*
 (285) Falta en B.
 (286) B: *sotescrita de mà mia e sagellada de mes armes, feta en la mia baronia de Alberich e Alquosser a [] de abril any m cccc lxxxvi, hon speraré per spay de x dies vostra resposta, hon trobareu a mi o procuradors meus per rebre aquella.*

Resposta de don Pero Maça.²⁸⁷

Per apartar-vos del que degudament deguéreu prosseguir, spectable comte d'Almenara e d'Aversa, vos enbarassau mesclant falsament del General ab nostra diferència. Al que he respós al que a ma honor satisfeya e satisfà, dient-vos com dich mentiu e mentireu quantes voltes o haveu dit e direu; ne entre-ls altres discrets té loch vostra covarda parencia, perquè si de açò-m volguéreu combatre, més que per via de temerària e no verdadera querella, devíeu m'o dir ans que d'aquella me inculpassen; e molt més que vós, fora yo alegre defendre-us-ho. I m'i marvell si lo mot de mentiu tenui per comú, [f. 46] puix és tant propri e acostumat a vostra falsa e reprovada lengua, ne alre de aquelles pot oyr en frau e engans e públichs robatoris de tots aquells ab qui contractau. E per ço sou vós lo qui justament per vostres asenyalades maldats e criminós viure, punició e càstich de la magestat del rey nostre senyor deveu sperar, e yo de sa excel·lència, per mos serveys, remuneració e gràcies he hagut y spere. E si us diguí en ma passada letra que partia per a sercar jutge e plaça, havent-vos divisat les armes, era cosa deguda e pertinent perquè acceptava vostra falsa e mala requesta de batalla; no creya ab tants civils rahons haguésseu a desistir al que per vostres lletres e mies se mostra sou obligat. Mas com aquell que ab manifestes delictes haveu del tot la vergonya perduda, sercau ab colorades e vils paraules desviar-vos del que falsament haveu amprés. E porie-s dir moltes coses per les quals clarament se veuria lo que us he volgut defendre ésser nostra diferència, e vós per aquella ésser content combatre'm. Però puix veig ab tan gran confusió de vostra honor apartar-vos del que mentint me haveu inposat, desmentint a mi del que per totes mes lletres yo he adverat, dexeu als miradors e a la verificació de nostres lletres. E vull, per mon poder, atallar-vos los camins per hon me par volríeu fugir de nostra batalla com haveu fet de aquells a hon a vostra vergonya trobàs les sendes errades. E com per vostres lletres de batalla fetes en Alberich a xxx de març e xii de abril, partides per a b c, sotescrites de vuestra mà e de vostres armes sagellades, presentades a mi per Martí Alfonso, trompeta, se mostra vós reptar-me e inculpar-me que com vos vení Alberich sabia haver-hi censals perpetuels e que malcontractant-vos he feta maldat, frau e engany. Al que us responch haveu mentit e mentireu quantes voltes o haveu dit e direu. E só content defendre-us-ho per batalla a tota ultrança com me requiriu, ab les armes per mi divisades. Hem plau los censals que dieu yo sabia ésser perpetuels s'entenga de aquells que n'haureu dit per prou, e yo (*sic*) no m'hajau pus scriure ni fer procés infinit de nostres lletres. E si algun altre camí trobau per a més fogir, lo que no crech, siau cert usaré contra vós e vostra honor de tot lo que com a request me serà permés. La present vos tramet per Anthoni Romeu, trompeta de casa mia, partida per a b c, sotascrita de la mia mà e de mes armes sagellada. Feta en la mia vila de Moxén a xvi de abril any mil cccc lxxxvi.

Pero Maça de Liçana.

(287) Aquesta lletra només apareix a A.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Anales de Orihuela de Mosén Pedro Bellot (siglos XIV-XVI)* (1954). Estudi, edició i notes de Juan Torres Fontes, Orihuela, Casino Orcelitano, 2 vols.
- BELENGUER CEBRIÀ, Ernest (1972) *Cortes del reinado de Fernando el Católico*, València, Universitat de València.
- BENAVENT BENAVENT, Rafael (1987) *Privilegi reial de la vila de Quatretonda del 1587*, Quatretonda, Ajuntament de Quatretonda.
- BÉTERA, vescomte de (1881) «Un Desafío de D. Pedro Maza de Lizana, señor de Mogente, con don Juan Francisco de Proxita, conde de Aversa y de Almenara», *Revista de València*, València, tom II, 1881-1882, pàg. 1-13.
- CAPPELLI, Adriano (1983) *Cronologia, Cronografia e Calendario Perpetuo. Dal principio dell'Era Cristiana ai giorni nostri*, Milà, Ulrico Hoepli, 5ª, 1983, pàg. 279.
- CARUANA REIG, Josep (Barón de San Petrillo) (1932) «Los Proxita i el estado de Almenara», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, València, pàg. 57-75, 125-143, 189-206.
- COSTA, Mª Mercè (1989) «Pròixida o Pròixita», *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona.
- DIAGO, Francesc (1936 i 1946) *Apuntamientos recogidos por el P. M. Fray Francisco Diago para continuar los Anales del Reyno de Valencia desde el rey Pedro III hasta Felipe II*. Edició de P. Garganta, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 2 vols.
- DOMÍNGUEZ BORDONA, J. *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional*, Madrid, Blass S.A. tipogràfica, 1931.
- El llibre blanch de la Governació* (1963) Edició de Desamparados Pérez, València, Acció Bibliogràfica Valenciana.
- ESCOLANO, Gaspar. *Décadas de la insigne y coronada ciudad de Valencia*. (1972 [1610-1611]) Edició facsímil, València: Universitat de València, 1972, 6 vols. [València: Patricio Mey, 4 vols.].
- ESQUERDO, Onofre (1963) *Nobiliario Valenciano*. Edició de José Martínez Ortiz, València, Ateneu Mercantil.
- FERRERO MICÓ, Remedios (1985) «Bandosidades nobiliarias en Valencia durante la época foral», *Saitabi*, XXXV, València, 1985, pàg. 95-110.
- FRANCO SILVA, Francisco (1992) «Las baronías valencianas del gran cardenal de España D. Pedro González de Mendoza», en *Lluís de Santàngel i el seu temps*, València, Ajuntament de València, pàg. 215-227.
- Furs de València* (1970-1999) Edició crítica de Germà Colón i Arcadi Garcia, Barcelona, Barcino, 8 vols.
- Llibre de Memòries de diversos sucesos e fets memorables e de coses senyalades de la ciutat e Regne de València* (1930 i 1935) Edició de Salvador Carreres i Zacarés, València: Acció Bibliogràfica Valenciana, 2 vols.

- ORTS I BOSCH, Pere Maria (1973) article «Maça de Liçana», *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*, València.
- ORTS I BOSCH, Pere Maria; FLUVIÀ, Armand de (1989) article «Maça de Liçana», *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona.
- RIQUER, Martí de (1963-1968) *Lletres de batalla, cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes*, Barcelona, Barcino.
- (1968) *L'arnés del cavaller: armes i armadures catalanes medievals*, Barcelona, Barcino, 3 vols.
- (1984) *Vida i aventures de don Pero Maça*, Barcelona, Quaderns Crema.
- ROS BIOSCA, José M. (1922) *Fuente la Higuera. Apuntes históricos, descriptivos y estadísticos de esta Villa del Reino de Valencia*, València, Centre de Cultura Valenciana.
- VICIANA, Rafael Martí de (1972-1983) *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*, [Barcelona, 1580, 4 vols.] Estudi preliminar i notes a cura de Sebastià García Martínez, València: Universitat de València, 5 vols.
- ZURITA, Jerónimo (1970-1985 [1562-1580]) *Anales de la Corona de Aragón*, [Saragossa, 6 vols.] Saragossa, Institución Fernando el Católico, 9 vols.

PEP VALSALOBRE

**UNA CORT “FERRARESA” A
VALÈNCIA:
ELS CENTELLES, ARIOSTO I UN
PROGRAMA DE SUBSTITUCIÓ DE
LA TRADICIÓ LITERÀRIA
AUTÒCTONA***

1.

Per a aquest número de *Caplletra* m'havia proposat d'escometre l'anàlisi dels catàlegs rimats d'escriptors valencians redactats a la segona meitat del Cinc-cents. D'acord amb les línies d'estudi que s'apleguen en aquest monogràfic, pretenia sospesar la valoració que feien de la tradició literària autòctona –si és que en feien cap– i sotjar com plantejaven i resolien la dialèctica entre autors «antics» i «moderns». Havia de ser una aportació més a una recerca més àmplia, encetada a Valsalobre (2002), on havia assenyalat el polimorfisme que adoptava l'activitat historiogràfica i de crítica literariocultural anterior al segle XVIII, abans de constituir-se com a disciplina. Als països catalans, tal activitat va ser manifestament magra, a tenor dels testimonis dispersos que tenim. Pobra sí, però no misèrrima, com podia fer sospitar una mirada de lluny: la que hi hem projectat fins ara. Bé: al treball referit feia esment d'una de les múltiples emergències d'aquella “crítica” rudimentària, les citades nòmimes d'escriptors inserides en obres literàries. Més concretament: a la segona meitat del segle XVI, hi ha una mena de catàlegs o enumeracions poètiques d'escriptors, una tradició que sembla específicament valenciana. Si més no, no sé que tingui paral·lel entre els catalans o els mallorquins. Ho deixava per a millor ocasió.

Aquesta d'ara era una bona avinentesa per desplegar el que havia enllestit amb una simple enumeració. Així doncs, havia de fer aquí l'examen conjunt dels nomenclàtors

* He de manifestar el meu agraïment a Jordi Cornellà, Eugènia Fosalba, Maria Pertile, Jordi Mascarella, Josep M. Micó, David Prats, August Rafanell, Rafael Ramos i Albert Rossich per les orientacions i observacions que m'han ofert en la confecció i revisió d'aquest treball. No puc deixar de reconèixer la santíssima paciència amb què m'han suportat al servei de préstec interbibliotecari de la biblioteca de Barri Vell de la UdG, del qual he rostit pràcticament totes les infraestructures i estratègies.

en vers de Nicolau Espinosa, de Gaspar Gil Polo, de Joan Timoneda, sengles elencs de poetes redactats amb molt pocs anys de diferència, a l'inici de la segona meitat del Cincents, un període crucial en l'establiment del rumb que prendria la literatura culta a València. El tret m'ha quedat molt més curt que no pensava. Vull dir que, en estirar el fil d'uns versos del primer dels autors, es perfilava amb força un panorama cultural molt definit i concret: el projecte de mecenatge literari dels comtes d'Oliva i, inherent a ell, l'aposta que s'hi feia per un canvi radical en la tradició literària autòctona. No podia fer veure que no me n'adonava. Davant d'un paisatge tan llaminer, he claudicat, finalment, i he abandonat l'opció de la glossa succinta i proporcionada dels tres catàlegs per fer atenció particular als versos del primer i mirar de desvelar la proposta que hi emet. Així, doncs, dedico aquests fulls a relatar aquesta marrada imprevista.

2.

Però comencem pel principi. El primer dels textos que havia de comentar sumàriament era el de Nicolau Espinosa, un poema cavalleresc¹ extens que duu per títol *Segunda parte de Orlando, con el verdadero suceso de la famosa batalla de Roncesvalles, fin y muerte de los doce Pares de Francia* (Saragossa 1555), la primera imitació –i, alhora, continuació–² de l'*Orlando furioso* ariostesc en llengua castellana.³

M'hi havia adreçat Rafael Ferreres en l'edició de la *Diana enamorada* de Polo, quan feia al·lusió al poema d'Espinosa i deia que en el cant XV «aparece el río Turia elogiando a los escritores y personajes ilustres nacidos en su ribera» (Ferreres ed. 1962: xxx). No sé que el passatge –minúscul– de l'obra d'Espinosa hagi estat editat modernament com una unitat, per bé que se n'han fet transcripcions fragmentàries: les que havia ofert Cerdà a les *Notas al Canto de Turia* perquè tractaven de personatges que reapareixen en l'obra de Gil Polo (Cerdà 1778); les que incorporaven Just Pastor Fuster (1827) o Francesc Martí Grajales (1928) arran del comentari sobre autors valencians que van ser lloats per Espinosa; o les dues octaves que va incloure Amadeu Pagès a *Auzias March et ses prédécesseurs* perquè hi feien aparició Baltasar Romaní i Honorat Joan, entusiastes difusors de l'obra d'Ausiàs Marc (Pagès 1912: 413 n. 6).

En el cant XV, Cotald o Còtal (*Cotaldo*), protagonista de la *Segunda parte de Orlando*, entra en una cova on s'obre una gran sala amb les parets pintades i un monument central, tot ornat amb gran riquesa i esplendor. El monument és el sepulcre d'Atlant (*Atalante*). Assegut al costat hi ha el vell Nèstor, el qual exposa a Cotald els grans fets militars de Bernat de Centelles Riu-sec i de Cabrera al servei de Ferran I de Catalunya-Aragó; li ofereix encara una espasa, feta per Atlant, bellament obrada i poderosa contra altres armes i encanteris. Finalment, Nèstor exposa a Cotald el significat de les imatges pintades a la paret de la caverna: s'hi admira una representació idíl·lica de València. Per tal com l'acció del poema se situa en l'època dels fets llegendaris de Roncesvalls (segle VIII) i les escenes que s'hi reproduïxen pertanyen al

(1) Poema cavalleresc als nostres ulls, però als ulls dels lectors i comentaristes de l'època els textos de Boiardo i Ariosto eren èpica, és a dir, se'ls veia més propers a l'*Eneida* que no pas als llibres de cavalleries (Chevalier 1966: 57-58). El matís és més important que no sembla, pel que veurem més avall.

(2) Giovanni Maria Bertini (1934: 396) va fer observar com Espinosa no pretenia cap mena de substitució del poema d'Ariosto, sinó que, ben al contrari, el seu relat compta necessàriament amb la coneixença que el lector té de l'obra del cortesà ferrarès, de tal manera que coadjuva a la difusió del model italià.

(3) Se n'han esmentat diverses edicions cinccentistes: el *Manual* de Palau en comptabilitza cinc; Pierce (1968: 329) n'enumera sis; Simón (1971: 702) en descriu només quatre (Saragossa 1555, Anvers 1556 i 1557, Alcalà 1579). El poema d'Espinosa ha estat en ocasions despatxat erròniament com una traducció de l'*Orlando* ariostesc: encara ho he vist jo mateix en més d'un catàleg *on-line*.

temps d'Espinosa, les pintures de la cova que Nèstor mostra a Cotald constitueixen una profecia, un vaticini del futur. En un moment donat, Cotald es fixa en la representació del Túria. En aquest punt comença el fragment que transcriu a continuació:⁴

- 37 El rio mira, de muchos celebrado,
y algunos que con lira decantaban
a Marte heroico, de todos ensalzado;
también a otros que a Venus se quejaban.
Deseoso de saber, ha preguntado
de los que cantan y mirando estaban
el nombre natural que gozarían
con quien la bella patria ilustrarían.
- 38 El avisado viejo le responde,
y a la derecha mano señalado:
«El que primero canta será un conde
de tu ilustre cepa eternizado.
La fama dél se estenderá por donde
Apolo empieza y muere sepultado,
en el famoso mar de las Españas
y Tetis le recoge en sus entrañas.
- 39 »El otro mira, que tan dulcemente
canta el amoroso y dulce canto,
y las nimfas de Turia preminente
del süave cantar toman espanto.
Será un nuevo Orfeo en el poniente;
baste a reducir el duro canto
en criatura sensible, y es muy poco,
a la suave zampoña de quien toco.
- 40 »Éste es don Juan Fernández, que en el suelo
su par igual hallar no se podría,
y volara de Tímore su vuelo
hasta Nurbega o la Gocia fría;
coger le ha como suyo l'alto cielo,
aunque su falta bien se sentiría,
llevando al Fenollet junto consigo,
retrato propio suyo y gran amigo.
- 41 »Mira el Romaní, como sostiene
a Osias March fundado en limosino,
y la sobrada gloria que le viene
d'habernos allanado aquel camino;
trae al Mantüano y le conviene
con la spañola lengua, y su destino

(4) Són les octaves 37-51 del cant XV, ff. 75v-76. Consulto un exemplar de la segona edició, impresa per Martín Nucio a Anvers al 1556 (BNM: R 3549); a la BC n'hi ha un de la d'Anvers 1557 (Bon 8-II-1 [2]). En numero les estrofes i en regularitzo l'ortografia amb les limitacions pròpies de les edicions filològiques de textos castellans d'aquesta època. El tercer vers de l'octava 37 és hipermètric.

la obra le acortaba principiada,
que fuera con razón muy celebrada.

- 47 »Mira Honorato Juan, como s'estiende
su fama, su valor, su gentileza,
y con l'ingenio raro en sí comprende
lo que más escondió naturaleza.
Mira l'hispero rey que dél aprende,
juntando con Minerva fortaleza;
Valencia subirá por éste solo
a la sfera celeste del gran polo.
- 48 »Mira aquel varón tan avisado,
que a César sirve y muestra su gran hecho;
cerca del Albis contra el potentado
descubre la valor del fuerte pecho;
en paz escribe y siempre acostumbrado
estar del Hilicón a poco trecho:
es don Juan Aguilón, cuya excelencia
ilustrará por siglos a Valencia.
- 49 »Mira el otro, que su escondida musa
es tan grande que a todos se demuestra
(por más que demostrarla se rehúsa:
ella misma nos labra bella muestra
y a su poseedor muy bien acusa);
será del tronco propio y rama vuestra
producido con nombre de Centellas,
Serafín dicho, engrandeciendo aquéllas.
- 50 »Mira aquél, de Turia se alejando,
que en ibero discanta sus canciones:
será don Mantiel dicho Ferrando,
que en corte y gala ensalza los pendones;
a tiempos el gran mar irá surcando,
dejando de su fama mil montones
en la primera Hesperia y Alemaña,
en Flandres y Borgoña y nuestra España.
- 51 »Mira los dos que entrambos son cuñados;
pudiendo hablar en todo largamente,
al sacro monte son predestinados,
ornada de laurel su sabia frente;
los versos de los cuales muy preciados
serán, y el uno es aquel prudente
don Pedro Castellar en lo latino
y el otro Catalán, más que divino.

- 47 »L' otro mozo robusto que, apartado
al pie del olmo ves, mostrando el pecho
de su amoroso fuego traspasado
que casi del dolor está deshecho,
empieza de cantar muy encumbrado
y tiene con la Palas gran derecho:
es don Luís Santángel quien te muestro,
y en la dulce poema sabio y diestro.
- 48 »Reconoce también el gran aspeto
d' aquel varón gentil que con gran vuelo,
sólo eternizando su sujeto,
con cantos penetraba l' alto cielo:
Pedro de Roda es, y te prometo
que mucho ensalzará su fértil suelo;
mas de Saldivia nos será quitado,
siendo del gran Turia harto llorado.
- 49 »Remira el gran Falcón y nuevo Homero,
que no merece el mundo su gran canto;
mira que en España es el primero
que el único saber nos causa spanto;
mira alegre a todo el hemisfero
con el olvido de su antiguo llanto
por la falta de sabios ya pasados
que a causa dél serán bien olvidados.
- 50 »Aquel mozo que en tierna edad alcanza
del sacro coro y fuente pegasea
lo divino, mostrando gran pujanza
cantando de alabar a su gran dea,
es Juan Pérez, el cual nos da esperanza
que el mundo alcanzará lo que él desea:
algunas de sus obras escondidas
que con razón serán mucho validas.
- 51 »Y todos los demás tienen la boca
mojada del licor tan encumbrado;
saber sus nombres, cierto, no te toca,
que son gran multitud, y aquí he parado.
Su alto intento cada cual invoca,
cantando bien y harto delicado.
Lo dicho bastar debe, y tu camino
presto debes tomar con buen destino.»
- 52 Holgose mucho nuestro caballero
de ver tanta belleza dibujada.

Del viejo se despide, y el sendero
tomará por do entró en la scura entrada. [...]

Certament, aquesta mena de catàlegs rimats, farcits de llagoteria desafortada, no solen ser un bon lloc per mesurar la vàlua artística d'una obra, la perícia poètica d'un autor:⁵ tampoc el «Canto de Turia» no dóna la mida, ni de bon tros, de la qualitat literària de la *Diana enamorada* de Polo. Però no és de valoracions estètiques que hem de tractar ara. D'entrada, hi ha una qüestió que s'imposa amb tota evidència. L'afirmació de Ferreres més amunt reproduïda, segons la qual és el riu Túria que pren la paraula i vessa l'elogi dels poetes valencians (repetida a Ferreres ed. 1962: 169 n.), no és exacta: el «viejo» que parla no és el Túria, sinó Nèstor, el qual identifica els poetes retratats a la sala a requeriment de Cotald.

No és menys manifest el paral·lelisme de l'episodi amb el cant III de l'*Orlando furioso*, quan Bradamanta entra a la cova on hi ha el sepulcre de Merlí, amb pintures i escultures al voltant; allà, la maga Melissa convocarà una corrua d'esperits, tots relacionats amb la nissaga futura de Bradamanta i Roger (*Ruggiero*), els Este, ducs de Ferrara.

3.

Pertoca ara d'intentar la identificació provisional dels individus esmentats per Espinosa.⁶ La dels personatges al·ludits a les octaves 38 i 39 ja presenta el primer entrebanc. A la 38 s'al·ludeix a un comte del llinatge de Centelles: és Serafí de Centelles-Riu-sec i Ximénez d'Urrea, segon comte d'Oliva?; o és el nebot d'aquest, Francesc Gilabert de Centelles-Riu-sec i Ferrandis d'Herèdia, deixeble de Joan Baptista Anyés? El primer havia escrit versos: no debades J. B. Anyés afirmava que era conegut entre els nobles com a *comes litteratus* (Duran ed. 2001: 152); li'n coneixem els publicats al *Cancionero general* de 1511, obra en què va col·laborar amb Hernando del Castillo mateix. El segon, tercer comte d'Oliva, també fou poeta⁷ i, a més, pare del Pere Gilabert de Centelles-Riu-sec i de Cardona a qui va dedicada la *Segunda parte del Orlando*.⁸ D'ambdós, Serafí i Francesc Gilabert, havia consignat Espinosa l'excel·lència en el cultiu de les lletres al cant IV (ff. 21v-22).

L'octava 39 ha estat interpretada generalment com a introductòria de la següent: ambdues s'esmerçarien per presentar Joan Ferrandis d'Herèdia.⁹ Però potser podríem pensar que aquell «otro» es refereix a «otro conde» i l'inici de l'estrofa següent, la 40, podria entendre's com una al·lusió a un tercer personatge en la descripció de les imatges pintades a la cova: «Éste [*que veus ara*] es don Juan Fernández...»: aleshores l'estrofa 38 podríem considerar-la consagrada a Serafí de Centelles i la 39 a Francesc Gilabert. És una altra possibilitat; no m'hi faig fort, però. De fet, en l'octava que Gil Polo va dedicar a Ferrandis d'Herèdia, aquest és relacionat amb «nimfas», com aquest «otro» de l'octava 39 d'Espinosa.

(5) Bertini (1934: esp. 388-402) va avaluar amb encert la qualitat literària del poema d'Espinosa i la comprensió que aquest va mostrar de l'"anima" del poema italià: «l'Espinosa non solo apre il ciclo degli imitatori dell'Orlando Furioso in Ispagna, ma avvia i suoi contemporanei a comprendere lo spirito dell'Ariosto nell'epoca più gloriosa della Rinascenza spagnuola» (p. 402). També Maxime Chevalier ha resumit les virtuts i mancances de l'obra d'Espinosa (Chevalier 1958 i 1966: 107-115).

(6) Ho faig amb totes les prevencions del món: ni sóc genealogista ni arxiver, ni tinc a mà els arxius i la bibliografia històrica que convindria per dur a terme amb més aplom aquesta tasca. D'una anotació de Rafael Ferreres (ed. 1962: xxx n. 20) sembla concloure's que el cant XV d'Espinosa era tingut en compte per Joan José López de Sedano quan ofería «una completa lista de escritores elogiados en estos cantos alabanciosos» en el seu *Parnaso español* (Madrid 1768-1778). Certament, en el vol. VIII tracta López de Sedano d'alguns «catàlegs poètics d'escriptors», el de Polo entre ells. Aràbic: la relació d'escriptors del volum VIII no recull els apareguts en *La segunda parte de Orlando*, ni s'esmenta Espinosa enlloc, ni en el vol. VIII ni en cap altre dels nou que componen l'obra.

(7) Ximeno (1747: 119-121), Fuster (1827: 92), Alcina (1995: 86), Duran ed. (2001).

(8) També en el «Canto de Turia» de Gil Polo (octava 17) apareix la mateixa al·lusió vaga: hi és esmentat un comte

d'Oliva poeta, però no ha estat aclarit satisfactòriament si feia referència a Serafí o al nebot.

(9) Per exemple, per Cerdà (1778: 329-330), Fuster (1827: 89) i Martí Grajales (1928: 221-222).

(10) Si l'al·lusió d'Espinosa ens remet sense dubtes a Baltasar, no tinc gens clar, en canvi, que el Romaní del «Canto de Turia» (octava 34) sigui el mateix (cfr. Martí Grajales 1928: 410).

(11) Confirmo la sospita de Cerdà (1778: 405-408).

(12) Veg. Viciana (1564 [1881: 58-71, esp. 68-71]), Cerdà (1778: 353-361) i també Martí Mestre (ed. 1994, I: 135 n. 492, 202 i 217). L'atribució que fa Cerdà (p. 361) a Joan Aguiló d'un «Poema histórico lemosín» hem de considerar-la suspecta de falsedat (veg., sobre aquest autor i sobre la pretesa poesia èpica atribuïda a Hug de Montcada, Rossich 1986: 7-8).

(13) Recordem, en canvi, com va ser denigrat per Zurita en una carta a Antoni Agustí (Cerdà 1778: 358 n.; Geneste 1975: 133 n.).

(14) Sobre Manuel Díez Ferrando, veg. Martí Grajales (1928: 229).

(15) He vist l'exemplar de l'edició d'Anvers, feta per Martín Nucio el 1554, que guarda la BC (Bon 9-I-5). L'esment confús que fa Martí Grajales (1928: 428), copiat per Alcina (1995: 64) –que no ha vist el llibre de Sentpere–, on tradueix la forma llatina del nom per «Pedro Castellanos», dificulta la identificació del personatge. Per cert: quan Sentpere fa la lloança de les famílies valencianes a *La Carolea* (València 1560) situa els Centelles en lloc

El «Fenollet» no pot ser altre que Francesc de Fenollet i de Centelles, patge de Ferran el Catòlic, fill de Caterina (o Beatriu?) de Centelles i nét del primer comte d'Oliva; era assidu, amb Joan Ferrandis d'Herèdia i Lluís Milà, de la cort dels ducs de Calàbria.

L'aparició de Baltasar de Romaní en el poema d'Espinosa era ben coneguda gràcies a la referència d'Amadeu Pagès esmentada més amunt. Romaní –en realitat Escrivà de Romaní–, fill del virrei de Sardènia i baró de Beniparrell, sembla que va gaudir de la protecció del duc de Calàbria (Escartí 1997: 43), a qui va dedicar la seva edició-traducció de Marc el 1539. El que no recordo que hagi estat esmentat enlloc és l'al·lusió que fa Espinosa de la traducció de Virgili al castellà que Romaní deixà inacabada.¹⁰ Al cant XXXV i darrer de la *Segunda parte de Orlando* reapareix un Romaní. Aquest darrer ha estat identificat també amb Baltasar (Marino 1992: 7); però em decanto per identificar-lo amb Gaspar de Romaní,¹¹ fill de l'anterior i autor d'un sonet liminar en castellà a la mateixa *Segunda parte de Orlando* –amic, doncs, d'Espinosa–, a més d'un altre als preliminars de la *Diana* de Montemayor; és lloat també per Timoneda (veg. més avall). Qualsevol dubte en aquest sentit s'esvaeix si pensem que el vell Baltasar de Romaní llegia al 1539 les «moralidades» de Marc i moria al voltant de 1547: poc podia ser, anys més tard, amic del jove Nicolau Espinosa (30 anys al 1555).

No sé que Honorat Joan, aquí en qualitat de preceptor del futur Felip II, es dedicués als afers poètics; Gil Polo l'esmenta, però no pas entre els poetes sinó entre els humanistes valencians, enmig de Lluís Vives i Pere Joan Nunyes («Canto de Turia», octava 8).

El personatge de l'octava 43 és Joan Aguiló Romeu de Codinats, militar al servei de l'emperador Carles i poeta;¹² va ser lloat també per Gil Polo («Canto de Turia», octava 25).¹³

Tant l'absència d'al·lusió al títol nobiliari com la posició intermèdia que ocupa dins del passatge fan que hàgim d'identificar el Serafí de Centelles de l'estrofa següent, no pas amb el segon comte d'Oliva, sinó amb un poeta homònim, cunyat d'Honorat Joan (Cerdà 1778: 364), sens dubte el mateix que elogia Polo a l'octava 26.

Manuel Ferrando remet tradicionalment a Manuel Díez Ferrando, poeta contemporani d'Espinosa, consignat també per Timoneda (veg. més avall); emergirà, ara com a «Don Manuel Díez y de Ferrando», al cant XXXV.¹⁴ Amb aquest mateix Díez Ferrando ha estat identificat també el «Ferrán» citat al «Canto de Turia» (octava 22).

Confesso que, amb la bibliografia que tinc a l'abast, el reconeixement del poeta neollatí Pere Castellar i del seu cunyat Català que figuren en l'octava 46 no em resulta fàcil; amb tot, localitzo un Pere Castellà «ciudadà i lloctinent del mestre racional» que va declarar en un macroprocés que va tenir lloc a València entre 1520 i 1524 en què es trobava implicat Baltasar de Romaní (Escartí 1997: 39 n. 16); i diria que té força possibilitats de coincidir amb l'autor d'un poema llatí, en dístics, als preliminars del *Libro de Cavallería Celestial del pie de la Rosa Fragante* de Jeroni Sentpere: «Nobilis ac ingenui uiri Petri Castellani equitis aureati, ad lectorem».¹⁵ Coneixem diversos

Català poetes que són candidats a ser el personatge al·ludit al text. Per exemple, Blai (o Alfons) Pelegrí Català¹⁶ o, amb més possibilitats, Felip Català; aquest segon, a més de ser tractat en termes molt encomiàstics al «Canto de Turia» (octava 32; cfr. Cerdà 1778: 397-400), està –si més no per via indirecta– relacionat literàriament amb Espinosa: és autor d'un sonet en elogi del poeta i clergue murcià Diego Ramírez Pagán, qui, al seu torn, signa un sonet als preliminars de la traducció que de Collenuccio va fer Espinosa (1563) (veg. més avall); ambdós, Espinosa i Ramírez, coincideixen encara en els preliminars del *Libro de las historias y cosas acontescidas en Alemaña, España, Francia...*, compuesto por Paulo Jovio..., traduït al castellà pel metge valencià Antoni Joan Villafranca (València, Joan Mei, 1562), on entaforen sengles sonets «al lector» –i Ramírez encara uns tercets «en recomenació del Jovio»–; Villafranca, al seu torn, també va acompanyar Ramírez en els textos liminars de l'esmentada traducció que Espinosa va fer de Collenuccio amb un sonet «al lector».¹⁷

Lluís Santàngel, l'hem d'identificar amb l'autor que inclou un sonet en lloança de Jorge de Montemayor en les traduccions impreses d'Ausiàs Marc de 1560 (anònim, però), 1562 i 1579 (Escartí 1997: 63 i n. 30 i 339 n. 75; text del sonet a la p. 337); sens dubte pertanyia al llinatge homònim d'ascendència jueva, emparentat amb els Centelles; és possible que coincideixi amb el Lluís Santàngel que fou batlle general de València mentre Joan Aguiló n'era virrei, en absència del duc de Maqueda (cfr. Viciano 1564 [1881: 69]); el tornem a trobar al cant XXXV, en la doble condició d'home d'armes (en terres alemanyes) i de lletres: n'hauré de parlar més endavant.

No trobo Pere de Roda –mort abans de 1555, pel que diu el text– en els repertoris habituals on apareixen poetes i versaires d'aquesta època (Rodríguez, Ximeno, Fuster, M. Grajales, Ferrando); ¿potser és el mateix Pere de Roda autor d'un sonet fúnebre al final de l'edició pòstuma de les obres de Ferrandis d'Herèdia (1562), redactat prèviament –Ferrandis havia mort al 1549– i incorporat a l'edició impresa?¹⁸

Si hi ha un assidu en tota mena d'al·lusions literàries en la València de la segona meitat del segle XVI, aquest és Jaume Joan Falcó, el conegut poeta neollatí.

Finalment, Joan Pérez (o Peres) ha estat tradicionalment posat en relació amb l'escriptor homònim que apareix al «Canto de Turia» (octava 37) i amb el «Pérez» esmentat al «Romance metafórico» de Timoneda (veg. més avall). I, des del simple «yo presumo que sería...» de Cerdà (1778: 418), tots tres són identificats amb Joan Baptista Peres i Robert (1534-1597), bisbe de Sogorb i erudit eximi. Tot i que sembla que el text d'Espinosa remet a un autor sacre, se'm fa difícil acceptar la candidatura del bisbe de Sogorb. Fixem-nos en la data de naixement: implicaria una precocitat respectable, tot i la «tierna edad» al·ludida als versos, com perquè Espinosa l'incorporés en la redacció del seu poema, per força abans de 1555, data de la impressió a Saragossa. El 1555 no havia obtingut cap càrrec ni, sembla, havia escrit res que no fos literatura escolar: això sí, els seus treballs sobre l'hebreu ja eren importants. Més encara: no tenim la més mínima constància que Peres escrigués versos.¹⁹ Quan el retrobem al cant XXXV, res

d'honor, immediatament després dels Borja (Chevalier 1958: 423).

(16) Veg. Rodríguez (1747: 87), Ximeno (1747: 173), Cerdà (1778: 347-348) i Martí Grajales (1928: 112).

(17) Ramírez (que va fer imprimir dues obres a València) devia tenir una sòlida reputació poètica a la València de l'època, si més no en l'entorn intel·lectual d'Espinosa, perquè escrivia textos liminars a una colla d'impresos de l'època: a més de l'esmentat, el 1562 insereix una elegia en tercets al final de l'edició pòstuma de les obres de Joan Ferrandis d'Herèdia. L'amistat de Ramírez Pagán amb Espinosa i l'entorn del comte d'Oliva fa pensar que la traducció ariostesca que Ramírez denosta en uns versos de la *Floresta de varia poesia* (Chevalier 1966: 76) ha de ser la d'Alcozer i no pas la d'Urrea (veg. més avall). Villafranca i Ramírez havien coincidit en els elogis poètics dels liminars de la traducció d'Ausiàs Marc feta per Montemayor i impresa a València (1560).

(18) Cfr. Martí Grajales (1928: 224); el text és editat per Ferreres (ed. 1955: 257), però no diu res de l'autor.

(19) Cfr. Rodríguez (1747: 243-245), Ximeno (1747: 200-205), Cerdà (1778: 418-419) i Fuster (1827: 165-184).

no fa pensar en un jove, ans al contrari: «A Juan Pérez he visto, amigo raro, / que mucho tiempo ha guió bien mi lira; / con él, ingenio alto al mundo claro, / descanso de mi afán que en él respira».²⁰

4.

Fins aquí arribava la meua pretensió quant a l'examen dels versos d'Espinosa, abans de passar a Polo i Timoneda, i glossar-los en conjunt. Francament: dins del marc general que he comentat a l'inici d'aquest paper, el fragment és decebedor. És una relació simple de poetes valencians contemporanis a l'autor, la major part vius encara quan imprimeix la *Segunda parte de Orlando*; Joan Ferrandis d'Herèdia i Francesc de Fenollet, morts poc abans de mitjan segle, potser apareixen aquí com els precedents d'una generació literària «nova» o «moderna». Essent, com aparenta, una nòmina de poetes amics i altres versaires valencians, no sembla gaire interessant. Val a dir que hi abunden nobles –relacionats amb la repressió de les Germanies– i gent d'armes vinculada a la política imperial, així com autoritats sobresortints del Regne o de la ciutat de València. El fet que la gran majoria dels que hi surten no va compondre, pel que en sé, cap vers català no li atorga gaire més significació, a la vista del que sabem del context literari de l'època.

5.

El parnàs d'Espinosa, és evident, resulta molt escarrassit: si fem un cop d'ull al cens de poetes valencians contemporanis, n'hi manquen molts. Només de posar-hi al costat el catàleg de Gil Polo, la gasiveria d'Espinosa esdevé espectacular. O bé la seva ignorància era colossal. O això, o hem de concloure que alguna limitació el constrenyia, tot i que ell no la feia explícita. Va ser aleshores que em va vagar d'esbrinar quins altres vincles relacionen aquests individus entre ells.

D'entrada, hi ha uns quants Centelles i familiars: hi han comparegut Serafí i/o Francesc Gilabert de Centelles, comtes d'Oliva; també el Serafí de Centelles diferent de l'anterior. Joan Ferrandis d'Herèdia, poeta i dramaturg ben conegut, era parent dels Centelles: Querubí de Centelles, germà de Serafí de Centelles, segon comte d'Oliva, es va casar amb Joana (o Violant) Ferrandis d'Herèdia, dels quals va néixer Francesc Gilabert, tercer comte d'Oliva. El cas de Fenollet ja l'hem esmentat. També Honorat Joan tenia parentiu amb els Centelles: a més de ser cunyat del Serafí de Centelles esmentat abans (el de l'octava 44) (Cerdà 1778: 364), el seu pare, Gaspar Joan, s'havia casat amb Anna Maria de Centelles, unió que és a l'origen del marquesat de Centelles; el primer marquès de Centelles, Antoni Joan i de Centelles, nebot d'Honorat, va recollir i publicar bon nombre d'elogis dedicats a l'oncle (Cerdà 1778: 282). El fet que Espinosa hagués inclòs Joan Aguiló al cant IV (f. 21v) feia pensar que estava relacionat familiarment amb el clan Centelles; i així és, en efecte: Rafael Martí de Viciana ens explica que el seu pare, Lluís Aguiló, es casà en segones núpcies amb Rafaela, filla de

(20) El sentit dels dos últims versos està relacionat, a la meua manera de veure, amb el fet que és l'últim dels amics esmentats per Espinosa al cant XXXV, abans de reprendre l'acció del cant anterior.

Pere Sánchez Centelles i de Calataiud (Viciàna 1564 [1881: 68 i 71]); el nom complet era, doncs, Joan Aguiló Romeu de Codinats i de Centelles. Quant a Lluís Santàngel, el mateix Viciàna n'esmenta dos de vius mentre escriu la *Crònica* (Viciàna 1564 [1881: 155-156]): l'un, fill de Jeroni Santàngel i d'Isabel de Pròixida, era vidu d'Anna de Centelles i es va casar després amb Isabel, de la branca dels Centelles-Calataiud; l'altre era nét del Lluís de Santàngel escrivà de ració dels Catòlics i finançador de l'empresa americana; li conec també algun parentiu amb els Centelles: la seva mare, Beatriu de Fenollet, era germana del Lluís de Fenollet que es va casar amb Caterina (o Beatriu) de Centelles, pares del Francesc de Fenollet esmentat més amunt. No conec si Falcó era parent dels Centelles, però em consta que va compondre un epigrama llatí fúnebre per a Serafí de Centelles, comte d'Oliva (Cerdà 1778: 364).

6.

La vinculació familiar al clan Centelles d'una bona part dels escriptors aduats per Espinosa és, doncs, patent. En aquest punt, em vaig plantejar d'estirar un altre fil, el del lligam entre l'autor i l'obra amb el comte d'Oliva. Com consta a la portada, Espinosa va dedicar la *Segunda parte de Orlando* a «Pedro de Centellas, conde de Oliva», és a dir, a Pere Gilabert de Centelles, quart comte d'Oliva. Deixeu-me transcriure unes línies de la dedicatòria que Espinosa adreça a aquest (f. A3):²¹

Viendo tan cantadas, muy illustre señor, las hazañas de los Pares de Francia por los famosos conde de Scandiano [=Boiardo] y Ludovico Ariosto, hinchiendo el mundo de sus heroicos hechos, y que estaban sepultados en el olvido nuestros españoles, que a éstos [=aquellos], y muchos más, en la nombrada lid de Roncesvalles vencieron y sobraron, me pareció causa justa para el sobrado atrevimiento mío, en especial habiendo de cantar del inmortal Cotaldo de Creón, antiguo tronco de V.S. [...].

Pot semblar que no ve a tomb, però abans de tornar als versos del cant XV de la *Segunda parte de Orlando*, convé que ens entremiguem un moment en el propòsit de l'obra d'Espinosa anunciat en aquestes poques ratlles. L'acció de la *Segunda parte de Orlando* se situa a l'època dels combats entre les hosts carolíngies i els àrabs peninsulars, la dels successos llegendaris de Roncesvalles, al temps d'Alfons II d'Astúries, el Cast. D'aquest rerefons emergeix la llegenda de Bernardo del Carpio, l'heroi lleonès, esdevingut heroi nacional espanyol. Com diu Bertini (1934: 389), el poema d'Espinosa «nacque quale affermazione del sentimento nazionale contro le esaltazioni dell'epica degli altri paesi». Maxime Chevalier ha explicat les pretensions literarioimperials d'Espinosa en el context de l'Europa del xvi, conformant una epopeia que faci front a les gestes de Rotllà i fins les aterri: una epopeia a la mida de l'imperi espanyol (Chevalier 1958: 428-431 i 1966: 115 i 122-127).

Al segle XIII, les cròniques de Lucas de Tuy i, sobretot, de Rodrigo Jiménez de Rada, el Toledà, havien dreçat les gestes del llegendari Bernardo del Carpio, «réfutation des

(21) A l'exemplar de la BNM que m'ha servit per al text del cant XV transcrit més amunt, hi falten la portada i fulls dels preliminars; els consulto d'un exemplar de la BC esmentat a la nota 4. Espinosa abocarà unes octaves panegíriques de Pere i la seva esposa Hipòlita de Zúñiga-Requesens al cant XXVII (f. 137v).

prétensions conquérantes de la geste française», enfront de la divulgació espectacular de la *Chanson de Roland* en terres hispanes (veg. Horrent 1951: 421-528; la cita és de la p. 427). Amb la fama assolida pels poemes de Boiardo i Ariosto, les gestes de Rotllà prenen ara nova embranzida. Des de l'èpica erudita, Espinosa –en paral·lel als autors del Dos-cents– serà el primer a recuperar –i manipular– la figura de l'heroi espanyol, tot utilitzant, paradoxalment, la mateixa plataforma que difonia l'èpica francesa: els models heroicocavallerescos italians. Serà Espinosa qui ressuscitarà el tema llegendari del Bernardo –ara empeltat en una atmosfera novel·lesca–; a partir d'aleshores, el Del Carpio tindrà una requesta de gran magnitud, tant a l'èpica erudita com al romancer.

Però deixem per un instant aquesta pretensió i retornem als Centelles. Més amunt m'he referit al cant IV de la *Segunda parte de Orlando* en més d'una ocasió, per tal com alguns personatges del cant XV ja havien tret el cap allà. Eren els pertanyents al llinatge Centelles. En efecte: al cant IV (ff. 20-22v), Espinosa havia abocat un panegíric exaltat de tota la nissaga dels Centelles, a mode de *contrafactum* local valencià dels Este ferraresos lloats per Ariosto al cant III del *Furioso*. De la mateixa manera que Ariosto havia compost el seu poema *ad maiorem gloriam* dels Este, Espinosa facturava la *Segunda parte de Orlando* com a epopeia genealògica, en mots de Chevalier, en llaor del llinatge dels Centelles. El protagonista de la *Segunda parte de Orlando*, Cotald de Creó (o Còtal de Craó) (*Cotaldo de Creón*), és a l'origen de l'estirp dels Centelles, en situació paral·lela a la del Roger ariostesc, progenitor dels Este. En rigor, doncs, el propòsit d'Espinosa era doble: d'una banda, bastia una epopeia hispànica per contrarestar l'èpica francoitaliana; d'una altra, dotava els Centelles d'uns ancestres heroics.

Com recorda Chevalier, la llegenda dels Nou Barons²² –una estratègia nobiliària, a imitació de la llegenda francesa dels Dotze Pars, per exalçar certs casals aristocràtics catalans– desagradava als llinatges que no disposaven d'un avantpassat entre aquells *top ten* (amb Otger Cataló al davant). Sembla que als Centelles els en coïa especialment l'absència. Joan Baptista Anyés, servent intel·lectual dels Centelles, havia fet una primera manipulació en la «recerca» d'ancestres il·lustres a favor del casal dels comtes d'Oliva: a la primera de les *Apologiae* publicades al 1543, inseria fins i tot un document pretesament signat el 792 per Carlemany mateix on aquest feia lliurament de la baronia de Centelles a Cotald de Craó (*Cotallus de Crao*) i en sancionava la descendència de la casa dels ducs de Borgonya (Duran ed. 2001: 55, 142-145 i 261). Fa tot l'efecte que el document se l'havia empescat el mateix Anyés.

Espinosa va completar la jugada. De la mà d'aquest, Cotald no solament penetrarà en la llegenda dels Nou Barons sinó que fins la protagonitzarà. L'avantpassat dels Centelles serà tramès pel seu cosí Carlemany a les valls pirinenques amb l'objectiu de conquerir les terres catalanes, on trobarà els Nou Barons, menats per un d'ells, Napifer de Montcada, nomenat capità per Otger Cataló abans de morir en el setge d'Empúries. Els Nou Barons, ara capitanejats per Cotald, reeixiran allà on Otger havia fracassat. L'enginy d'Espinosa no és menyspreable. No s'estarà pas de suggerir paral·lelismes

(22) Que va tenir difusió ferma a partir de les *Històries e conquestes* de Tomic, al Quatre-cents (Coll 1947-1948).

entre la figura del primer Centelles i l'emperador Carles V. Més encara: la unió de Cotald amb Marfisa, germana de Roger, descendents d'Hèctor, dotarà els Centelles no solament d'origens carolingis sinó també troians. Tot un programa d'enllustrament genealògic!²³

Retinguem, de moment, la confluència en l'obra d'Espinosa de dues llegendes de connotacions «nacionals» fortes: la castellanolleonesa de Bernardo del Carpio (per motius d'exaltació imperial), esmentada més amunt, i la catalana dels Nou Barons, amb Cotald al front (per motius genealògics).

7.

Així doncs, Espinosa se'ns revela com un intel·lectual al servei de la cort dels comtes d'Oliva: escriu una obra a mode de panegíric dels Centelles i mira de fer-hi sortir tants lletraferits –contemporanis– del clan com li és possible. Potser és l'hora de preguntar-nos qui és aquest Espinosa, què en sabem. No sé que n'hi hagi gaire bibliografia.²⁴ En tot cas, són conegudes algunes altres obres seves. Hi ha un sonet de «Nicolás de Spinosa al lector» als preliminars del més amunt esmentat *Libro de las historias y cosas acontecidas en Alemaña, España, Francia...*, compuesto por Paulo Jovio... y traducido en romanze castellano por Antonio Joan Villafranca, médico valenciano, y por él mismo añadido lo que faltava en Jovio hasta la muerte del invictísimo emperador Carlos quinto (València, Joan Mei, 1562).²⁵

Va traduir de l'italià al castellà el *Compendio della storia del Regno di Napoli* de l'humanista Pandolfo Collenuccio, servidor dels Sforza, Mèdici, Este i de Cèsar Borja (*Compendio de las hystorias del reyno de Nápoles*: València, Joan Navarro, 1563).²⁶ Què el va dur a traduir l'obra de Collenuccio? Si sabem que Bernat de Centelles havia estat a Nàpols en qualitat de capità general de les tropes d'Alfons el Magnànim; que el seu fill, Francesc Gilabert, camarlenc reial, havia combatut també en terres italianes al servei d'Alfons, el qual li va concedir el títol de comte d'Oliva (1449); que el fill d'aquest darrer, Serafí de Centelles, havia pres part a les campanyes militars de Ferran II a Nàpols, podem pensar que la traducció pretenia reblar el clau de la glòria de la nissaga. Hi ha, encara, una nova «connexió» Este-Centelles: el llibre primer de l'original de Collenuccio havia estat dedicat a Hèrcules d'Este, duc de Ferrara, aliat d'Alfons el Magnànim en les campanyes napolitanes.

Ara bé: notem que Espinosa va dedicar la traducció «al muy magnífico señor Symón Ros».²⁷ A més, observo que els Centelles no hi fan pràcticament cap paper, en l'obra de Collenuccio. Mantenia cap relació aleshores amb els Centelles? O, pel contrari, s'havia desvinculat del casal d'Oliva? Certament, amb la segona meitat del segle arribaven temps atziacs per al clan. Sense anar més lluny, el seu senyor, Pere Gilabert de Centelles, acabà guillat; el renitent Gaspar de Centelles, dels Centelles-Calataiud, va finir els dies en la foguera inquisitorial al 1564, acusat de luteranisme, alhora que el seu germà Miquel, comte de Gagliano, incriminat en el mateix procés, feia estada uns

(23) La llegenda dels Craons, avantpassats fabulosos dels Centelles, va ser recollida per Beuter, Escolano, Corbera, Domènec, etc. Sobre aquestes qüestions, veg. Chevalier (1958 i 1966: 112-114). Notem com Gil Polo es feia ressò d'aquest vessant de l'obra d'Espinosa: «después de eternizada la memoria / de los Centellas, casa generosa» (veg. més avall).

(24) A les referències de Bertini (1934) i Chevalier (1958 i 1966) sobre la *Segunda parte de Orlando*, citades aquí diverses vegades, s'ha d'afegir Rodríguez (1747: 353), Ximeno (1747: 139-140), Cerdà (1778: 428-432) i Martí Grajales (1928: 204-206). A banda d'aquests noms, la historiografia literària espanyola ha estat més aviat adversa a Espinosa i la seva continuació de l'*Orlando* ariostesc. Avui mateix no sé que se n'ocupi ningú. Aquesta situació contrasta amb la devoció que rebé a la segona meitat del Cinc-cents, quan la *Segunda parte* va comptar amb diverses reedicions (veg. la nota 3).

(25) Exemplars a BC (sign: 9-VII-63) i Biblioteca Lambert Mata de Ripoll (sign.: 56 G-310). L'edició va ser sufragada per Honorat Olzina, «mercader de llibres», implicat també en les dues edicions de 1561 d'obres valencianes (Roig, Fenollar, etc.) impreses per Juan de Arcos: ambdues es venien a la seva llibreria; en fou editor, en el sentit econòmic del terme?

(26) El *Compendio* va ser començat a redactar per Collenuccio (1444-1504) al 1498. L'edició princeps va aparèixer a Venècia al 1539. La primera traducció va ser al fran-

cès (per Denys Sauvage: París 1546), la segona va ser la d'Espinosa. Després va ser traduït al llatí (per Nicolau Stoupe: Basilea 1572) i, novament, al castellà (per Juan Vázquez del Mármol: Sevilla 1584).

(27) Consulto l'exemplar de la BC (Tor 119-12°), incomplet, i el de la Biblioteca Històrica de la UV (z-9/30). Recordem que també Jorge de Montemayor havia adreçat la seva traducció d'Ausiàs Marc a Simó Ros (1560): veg. Escartí (1997: 61 i n. 25); com diu Escartí, «Fóra interessant veure qui era aquest Simó Ros»; veg. també Fuster (1989: 91 i n. 1). Als preliminars de l'edició hi ha poesies en elogi de l'autor i de la traducció signades per Antoni Joan Villafranca, Diego Ramírez Pagán i Jorge de Montemayor, a més d'un «caballero amigo del autor».

(28) Veg. Bataillon (1937 [1966: 728-732]), Chevalier (1958: 422, on cita Merimée, Beuter i Escolano), García Cárcel (1980: 293 i 336-339), García Martínez (1980: 39-47 i 1986: 284-286), Carrasco (1986: 195-204; per cert, un testimoni d'un procés insinua «prestacions» sexuals del comanador Falcó al mestre P. L. Galceran de Borja a canvi d'enfilar posicions en l'orde de Montesa: p. 198), Monter (1990 [1992: 159-160]), que es fa un embolic entre Cristòfol de Centelles i els tres germans, Gaspar, Miquel i Jaume), Sanchis & Sarti (1990) i Firpo (1993).

(29) He consultat un exemplar de l'edició d'Anvers 1558 (BC: Bon 8-II-1 [1]). Sobre la versió d'Urrea i la seva notable difusió, veg. Bertini

mesos a les masmorres de la santa institució i era absolut finalment al 1567; pocs anys després, Miquel s'implicava directament en un procés per sodomia contra Pere Lluís Galceran de Borja, mestre de Montesa (ambdós germans, Gaspar i Miquel, havien estat lloats ditiràmbicament per Espinosa al cant IV de la *Segunda parte de Orlando*, f. 21v); un germà petit dels anteriors, Jaume, era processat al 1576 per sodomia; Cristòfol de Centelles, potser el mateix que menciona tan elogiosament i amical Espinosa al cant XXXV (f. 177v), era condemnat al 1566 a sis mesos de reclusió i una multa per un afer relacionat amb la defensa dels drets moriscos. La mort del mateix Pere Gilabert al 1569, sense fills, va comportar llarguíssimes disputes per l'herència entre les diverses línies familiars que acabaren als tribunals.²⁸ En fi...

8.

Hem de tornar als versos del cant XV de la *Segunda parte de Orlando*. Els poetes allà consignats que no pertanyen al clan Centelles semblen simplement amics d'Espinosa. N'he fet esment exprés en el cas de Gaspar de Romaní o de Joan Peres. Simplement? Per poc que hi furguem, se'ns delata un vincle nou entre una bona colla d'ells que no podem acceptar com a accidental: Ariosto. Més ben dit: la implicació en la recepció de l'obra d'Ariosto, especialment l'*Orlando furioso*. I, en menor mesura, en la de Boiardo. Mentre repassem a continuació la circulació dels poetes italians a la península, tinguem present la relació dels individus que han aparegut en els versos d'Espinosa.

La primera versió al castellà del *Furioso*, feta per Jerónimo de Urrea i impresa per primer cop a Anvers al 1549, ja mostra signes evidents de lligam als Centelles: als preliminars hi ha un poema d'elogi de Joan Aguiló i al final del llibre un de Serafí de Centelles –no pas el segon comte d'Oliva, mort al 1536, sinó el Serafí que treu el cap a l'octava 44.²⁹ I malgrat que ara no dispo de dades per confirmar-ho, Jerónimo de Urrea mateix –o Jerónimo Jiménez de Urrea– podria molt bé ser parent dels Centelles (cfr. Geneste 1975: 131 n.): recordem que Francesc Gilabert de Centelles, primer comte d'Oliva, s'havia casat amb Beatriz Ximénez de Urrea i que el pare de Pere Gilabert –el destinatari del poema d'Espinosa–, Francesc Gilabert de Centelles-Riu-sec i Fernández de Heredia, era conegut per Francesc Gilabert Ximénez de Urrea. Fos com fos, Jerónimo de Urrea, aragonès i fill bord de Ximén de Urrea, segon vescomte de Viota, era militar i va coincidir en nombroses campanyes bèl·liques imperials arreu d'Europa i el nord d'Àfrica amb Joan Aguiló i Serafí de Centelles. Però la connexió d'Urrea amb València va més enllà d'aquesta companyonia castrense. En unes estrofes de cap al final de l'*Orlando furioso... traduzido...* (cant XLV), Urrea hi fa sortir un grup d'amics i poetes admirats que el feliciten. Són dotze noms: entre ells trobem Joan Ferrandis d'Herèdia –a qui ja havia celebrat al cant XLI– i tres subjectes que Urrea agrupa amb l'expressió «mis academios»: Joan Aguiló, Champani i Vicencio del Bosco. Els dos darrers, incògnits per a mi, podrien ser, com els anteriors, valencians.³⁰ ¿Insinua Urrea l'existència una mena d'acadèmia o tertúlia literària de soldats-poetes a la València de

mitjan Cinc-cents? Si així fos, també hi devia pertànyer Serafí de Centelles. Anys a venir, Urrea encara apareixerà relacionat amb un altre valencià, Joan Martí Cordero, corrector a la impremta de Martín Nucio i autor d'un sonet encomiàstic a la traducció feta per Urrea del *Chevalier délibéré* d'Olivier de La Marche (Anvers 1555) (Geneste 1975: 127-128, 134-136 i 151-154). En fi: si la traducció d'Urrea va ser patrocinada d'alguna manera pels Centelles, la inversió va ser fructífera perquè va culminar amb un èxit aclaparador –va ser reeditada diverses vegades–, més que més si el posem al costat del ressò pràcticament nul de la versió gairebé coetània d'Hernando Alcocer (Toledo 1550), sense cap indicatiu de relació amb València.

El mateix any de l'edició prínceps del poema d'Espinosa, el 1555, sortia de les premses valencianes de Joan Mei la primera traducció castellana de l'*Orlando innamorato* de Boiardo, feta pel també valencià Francesc Garrido de Villena: *Los tres libros de Mattheo María Boyardo, conde de Scandiano, llamados Orlando enamorado*.³¹ Doncs bé: en els preliminars hi ha un poema llatí de Jaume Joan Falcó i un sonet castellà de Lluís Santàngel. Garrido, al seu torn, escrigué un sonet dialogat a la mort de Ferrandis d'Herèdia, publicat a l'edició pòstuma de les obres completes d'aquest (1562). De passada, convé recordar que Garrido publicava el mateix 1555 (València, Joan Mei) un altre poema epicocavalleresc, homòleg al d'Espinosa i de títol gairebé idèntic al subtítol de l'obra d'aquest: *El verdadero suceso de la famosa batalla de Roncesvalles, con la muerte de los Doze Pares de Francia*. Bernardo del Carpio hi exerceix una funció equivalent a la de l'obra d'Espinosa (veg. Chevalier 1966: 116-127). L'únic poema dels preliminars, un sonet, el signa també Lluís Santàngel. Això no és tot: en els versos de Garrido són esmentades diverses dames del casal Centelles: Isabel, Joana i Magdalena, les dues darreres, germanes de Pere Gilabert de Centelles, a qui serveix Espinosa (Chevalier 1958: 423).

Però encara n'hi ha més. En comentar l'aparició de Lluís Santàngel en els versos del cant XV de la *Segunda parte de Orlando*, m'he reservat una informació que ara és el moment de revelar. He esmentat que Santàngel reapareixia cap al final del poema d'Espinosa, al cant XXXV, del qual també hauré de parlar aviat. Ho fa amb una al·lusió literària misteriosa: «dando al Bembo la bella vestidura / d'aquel hispano estilo tan sabroso». Aquests versos s'han de referir, per força, a una traducció al castellà d'una obra bembiana. Posaria la mà al foc que es tracta de la traducció anònima castellana de *Gli asolani*, impresa per Andrea de Portonaris a Salamanca al 1551, una versió que encara avui, que jo sàpiga, és considerada òrfena o s'atribueix a l'impressor mateix (Reyes 1990: 35 i 49 n. 5). L'original bembian havia estat dedicat a Lucrècia Borja, duquesa d'Este a Ferrara. I Lucrècia, recordem-ho, al 1491 havia estat promesa en matrimoni a Querubí de Centelles, l'avi de Pere Gilabert de Centelles, destinatari de l'obra d'Espinosa; l'elecció d'Alexandre VI a l'any següent va trastocar aquells plans locals: de sobte es van revelar massa modestos. Amb tot, novament trobem espurnes de filiació entre els Este i els Centelles.³²

(1934: 357-388), Chevalier (1966: 71-84) i Geneste (1975: 263-275).

(30) Entre els altres (Zapata, Garcilaso fill, Mexía, Cetina, Haro, Pérez i Castillejo), hi ha un tal Gualvez, segurament el català Berenguer de Gualbes, jurista i poeta, recordat per Boscà a l'*Octava rima* just després de la coneguda octava dedicada «al grande catalán, d'amor maestro» Ausiàs Marc; va publicar versos al *Cancionero general de obras nuevas* (1554).

(31) Va ser reeditat al 1577 (Alcalà) i 1581 (Toledo). Sobre Garrido, veg. Martí Grajales (1928: 251-252); sobre la versió de Boiardo, veg. Chevalier (1966: 116-118).

(32) I no hem d'oblidar tampoc el paper destacat del segon comte d'Oliva en la recepció de Joan de Borja, segon duc de Gandia, en arribar al 1493 a València, amb les visites constants i l'amistat duradora amb què va regalar el jove duc, tal com revelen les cartes fa poc editades per Miquel Batllori (ed. 1998).

No oblidem, finalment, com diversos poetes esmentats per Espinosa van incloure textos poètics d'elogi a aquest en obres impreses del mateix: tant Manuel Ferrando com Gaspar Romaní (esmentats al cant XXXV) incorporaven sonets ditiràmics als preliminars de la *Segunda parte de Orlando*.³³

Dels catorze (o quinze) poetes celebrats per Espinosa al cant XV, els únics casos que no he sabut vincular a un o altre sector (el clan Centelles o la recepció de Boiardo/Ariosto) són Baltasar de Romaní, Pere Castellà, Felip (?) Català, Pere de Roda i Joan Peres (tot i que aquest darrer es presenta de nou al cant XXXV entre els amics d'Espinosa); és probable que una recerca més acurada obtingués algun resultat en aquest sentit. Alguns dels altres els trobem implicats en els dos camps (Aguiló, Serafí de Centelles, Santàngel). Confesso que em sorprèn l'absència del valencià Francesc Garrido de Villena, més que més si tenim en compte que alguns dels individus elogiats al cant XV hi tingueren relació estreta; Garrido dedicava la seva traducció del Boiardo a Pere Lluís Galceran de Borja, enemic declarat dels Centelles (García Martínez 1980: 39-47; Carrasco 1986: 195-204 i Monter 1990 [1992: 163-164]): potser per aquest costat s'explicaria algun frec entre els dos escriptors? En canvi, l'absència d'Anyés –mort al 1553–, tot i els seus vint-i-cinc anys al servei de Francesc Gilabert de Centelles, tot i proveir la nissaga d'uns antecedents genealògics il·lustres, és molt significativa, perquè està d'acord amb el doble fil que lliga els autors del cant XV: no pertanyia a la família Centelles ni estava involucrat –pel que en sé– en la divulgació d'Ariosto; pitjor encara: no podia combregar de cap manera amb l'operació Centelles-Espinosa si era conseqüent amb els exabruptes contra la narrativa de ficció («mentiroses invencions de folles amors y monstroses cavalleries», diu, exactament) que propalava a la seva *Vida dels gloriosos sant Abdon i Senén i de sant Ponç* (Cahner ed. 1987: 102-103). Potser Anyés tampoc no compartia la proposta lingüística de què tractaré més endavant.

(33) Sembla que l'extremeny Luis Zapata, patge cortesà de Felip II, havia emprès també la traducció del *Furioso* (Chevalier 1966: 75 i n. 42; Geneste 1975: 132, 200 i 267 n.), encara que no n'ha restat cap testimoni. No sé si pot tenir alguna relació amb el que estem tractant el fet que el seu *Carlo famoso*, un conegut poema èpic que té com a protagonista l'emperador Carles –una «caroleida», doncs– fos imprès a València per Joan Mei al 1566. Fos com fos, al cant XXXVIII (ff. 204 ss.) «se haze mención de algunos escritores y hombres doctos de España», com diu la rúbrica (f. 204). Entre els escriptors hi apareixen alguns dels individus esmentats en aquests fulls relacionats amb els Centelles: Jerónimo de Urrea, Joan de Borja, Joan Ferrandis d'Herèdia, Jeroni Sentpere, Joan Aguiló. He consultat l'exemplar conservat a la Biblioteca Pública de Tarragona (sign.: III/73).

9.

La confluència de Centelles, familiars dels Centelles i servidors de l'entorn del comte d'Oliva en l'atepeïda xarxa implicada en la difusió d'Ariosto –i Boiardo– en el fragment de la *Segunda parte de Orlando* no ens hauria de passar per ull. La propagació en castellà de l'*Orlando furioso* a la península ibèrica sembla monopolitzada en gran part pel clan dels Centelles comtes d'Oliva: pràcticament no hi ha cap gest de recepció de l'obra ariostesca a la península que no hi hagi pel mig l'entorn dels Centelles, si més no fins a l'últim quart del Cinc-cents. Aquesta dada reforça aquell paral·lel Este/Centelles anunciat més amunt, fruit de la intenció panegírica de l'obra de l'Ariosto i de la del seu imitador valencià: de la mateixa manera que els Este havien patrocinat l'empresa literària d'Ariosto i havien contribuït a difondre així el panegíric d'ells mateixos, els segons constituïen una mena de cort dedicada, gairebé en règim de monopoli, a estendre l'obra ariostesca en castellà, amb la glòria que tal fet els reportava.

La identificació Este-Centelles és palesa en tot aquest programa literari d'arrel ariostesca. I se suma al panegíric dels Centelles per via genealògica esmentat abans, prenent ara una perspectiva més cultural, literària. El cant IV i aquest XV tenen, segurament, una funció de reforç cultural d'un llinatge reennoblit de feia poc i que gaudia de notables riqueses.

El programa dels Centelles constitueix una innovadora fórmula de propaganda aristocràtica, per dir-ho d'alguna manera, si més no en els territoris de la Corona d'Aragó. Havien estat utilitzades altres estratègies: la invenció d'orígens mítics (els Dotze Barons, p.e.),³⁴ l'atribució de fets llegendaris (Galceran de Pinós i les cent donzelles, p.e.),³⁵ el patrocini d'obres artístiques i arquitectòniques, l'exaltació mitjançant un historiador o un poeta a sou, etc. En el si de la Corona d'Aragó, la cort virregnal valenciana i més concretament la dels ducs de Calàbria és paradigmàtica en aquest sentit, pel patrocini de músics i poetes. L'entorn dels Centelles va optar pel mecenatge literari també: el cas de J. B. Anyés al servei de Serafí de Centelles, primer, i del nebot Francesc Gilabert, després, ha estat ben estudiat (darrerament, Duran 2001). Però aviat van estructurar una operació miticoliterària de formidable envergadura que pretenia obtenir un gran rendiment exterior.

No hi he sabut descobrir, en canvi, contactes amb els cercles universitaris o els ambients erasmistes, a diferència de l'actitud de les corts dels ducs de Calàbria o dels de Gandia. Ho dic amb tota mena de prevencions, perquè de la major part dels individus inventariats per Espinosa no en sé gaire res. En tot cas, sí que em veig amb cor d'afirmar que l'entorn dels comtes d'Oliva d'aquest mitjan Cinccents no es caracteritza pel mecenatge acadèmic o erasmista.³⁶

Vull fer observar, de passada, com el text d'Espinosa i els personatges que fa comparèixer en el passatge transcrit revelen un panorama interessant de contemplar: el paper de mecenatge cultural i literari de les corts valencianes del Cinc-cents (la virregnal, la dels Centelles, la dels ducs de Gandia, etc.) sembla decisiu en el sosteniment de la literatura culta al país. I té, en l'alta cultura, implicacions lingüístiques transcendents, com és ben sabut. Què sabem, en canvi, del sistema de sosteniment de la literatura culta al Principat? Gairebé res. Eulàlia Duran (2000) n'ha fet la síntesi, per a València i per a la Catalunya de la primera meitat del Cinc-cents, a partir de materials coneguts. Però per al Principat, sobretot per a la segona meitat, hi ha molt a fer encara.

En tot cas, notem l'interès que va despertar l'obra mestra d'Ariosto en terres valencianes, sobretot. Chevalier no troba cap ressò de l'*Orlando furioso*, des de Garcilaso de la Vega, fins a *El cortesano* de Lluís Milà (Chevalier 1966: 61) que, com és sabut, malgrat que el llibre va sortir imprès al 1561, reporta fets que s'esdevenen l'any 1535 a la cort virregnal de Germana de Foix; és força versemblant que la presència ariostesca en l'obra de Milà fos incorporada cap a mitjan Cinc-cents, fruit de la repercussió que aleshores té el *Furioso* a València, mercès a les actuacions promogudes

(34) Veg. Coll (1947-1948); cfr. Duran (1991), on tracta de mites dels orígens nacionals, tant catalans com castellans (gots, Annio da Viterbo, etc.).

(35) Veg. Riquer (2000: 163-243).

(36) No em passa per alt, però, que l'erasmisme llanguia aleshores en un entorn progressivament hostil (veg. García Martínez 1986).

(37) A continuació de Pere Gilabert, Espinosa esmenta un Cristòfol de Centelles (veg. el que he dit més amunt) i tres germans, cosins de Pere Gilabert: Jaume, Francesc i «el que tiene / nombre del capitán del cielo claro» (Miquel?). Si la suposició celestial meua és certa, podrien ser els tres fills mascles d'Onofre de Sentllir, dels Centelles barons d'Almedíxer (el quart, Bernat, havia mort al 1552).

(38) Segurament aquest personatge coincideix amb el jurat en cap de València al 1528 o un fill d'aquest, potser relacionats amb Joan Marrades, parent d'Alexandre VI, el qual havia estat canonge a Sogorb i castellà a la Roca de Viterbo (veg. Batllori ed. 1998).

(39) *lengua: lengue* a l'original.

(40) La consideració de gent inculta a tota aquella que no parlava castellà (a Castella), la revelava el fill de P. M. Carbonell, Francesc, quan des de Còrdova escrivia al pare (1482): «Ací no hi ha sinó doctors castellans e no volen agrests» (Cahner ed. 1977: 88).

(41) La valencianitat d'Espinosa ve avalada pels testimonis de Gil Polo, Timoneda, Palmireno, etc., que el situen entre els poetes valencians. Recordem aquells versos transcrits més amunt, quan Espinosa retreia Baltasar de Romaní (octava 41) i en destacava la benemèrita tasca d'haver traduït Marc al castellà, vista com l'únic accés raonable a l'obra del poeta quatrecentista: «y la sobrada gloria que le viene / d'habernos allanado aquel camino». Notem el mot: *allanado*; ben al contrari ho veia Joan Pujol al Principat

en l'entorn del comte d'Oliva. Sabem també que Ariosto va gaudir d'«una amplia circulación» a Barcelona (veg. Peña 1997: 196-197), on va aparèixer una de les impressions de la traducció castellana de Jerónimo de Urrea (Claudi Bornat 1564).

10.

Abans d'acabar amb Espinosa, adduiré uns versos que figuren més avall a la *Segunda parte de Orlando*. Al final del cant XXXIV, Bernardo del Carpio acaba d'ocurrir Rotllà. Al cant següent i darrer (ff. 177-180v), tot imitant l'inici del cant final del *Furioso*, la veu poètica compara el poema a un periple marítim; i arriba aleshores a port: «he llegado / al deseado fin de mi sendero, / que dende l'alta gavia he visto, cierto, / la hermosa tierra y sosegado puerto. / Descansaré l'afán de mi camino / en la fértil ribera deseada / del sacro Turia» (f. 177). A continuació, com en Ariosto, li vénen a l'encontre, agraïts i joiosos, diversos personatges: membres de la casa comtal d'Oliva, començant pel «señor ilustre de quien canto», Pere Gilabert de Centelles,³⁷ i amics propers a l'autor: Lluís Marrades,³⁸ Manuel Díez Ferrando, Lluís Santàngel, Romaní –sens dubte Gaspar, com he dit– i, més avall, Joan Peres. Amics plumífers com el mateix Espinosa. I aleshores, a l'octava 12 d'aquell cant final, Espinosa aboca aquesta reflexió:

A otros muchos veo que Natura,
por nuestro bien común, al mundo ha dado;
la barbárica lengua, fiera y dura,³⁹
de nuestro dulce sitio han desterrado;
las siete han restaurado a fuerza pura,
y a entrambas Españas ilustrado.

El valencià, «barbárica lengua»!⁴⁰ La llengua valenciana programàticament desterrada dels cercles literaris cortesans i italianitzants, amb les set arts liberals reintroduïdes, és a dir, del «dulce sitio»! No conec cap formulació tan primerenca de rebuig ni cap proposta de substitució de la llengua autòctona com a llengua literària tan desacomplexada, tan contundent, en boca d'un valencià.⁴¹ No sé que modernament ningú hagi fet observar una proposició tan bel·ligerant contra la continuïtat del català com a llengua literària.⁴²

Diversos estudis han remarcat com la irrupció de noblesa castellana va ser molt important al segle xv valencià, més que enlloc de la Corona d'Aragó. La consolidació de la castellanització literària de la noblesa valenciana després de les Germanies és prou coneguda. La del casal dels comtes d'Oliva mateix venia de lluny.⁴³ A partir de mitjan segle xvi, en paral·lel a la imitació de la cort ferraresa, la proposta castellanitzadora és radical.

El darrer dels versos acabats de transcriure em porta a recuperar ara aquella al·lusió que més amunt hem retingut sobre la confluència de les llegendes de Bernardo del Carpio i dels Nous Barons a la *Segunda parte de Orlando*. Què són sinó la cristallització èpica de l'acoblament d'«entrambas Españas», la Citerior i la Ulterior?

11.

Per les afirmacions d'Espinosa, aquesta era una operació més o menys orquestrada. Amb quin abast? Només a la cort dels Centelles? L'exercici literari dels poetes enumerats en el parnàs d'Espinosa mostra que predicaven amb l'exemple. Algun d'ells utilitzarà aviat expressions despectives similars per referir-se a la llengua literària autòctona: per exemple, Lluís Santàngel en els coneguts versos inclosos a les traduccions de Marc impreses al 1560, 1562 i 1579: «La empresa [*de Montemayor*] fue d'ingenio al mundo raro / qual le pedía la aspereça fiera / de la escabrosa lengua limosina.» (Escartí 1997: 337).

Compartien Gil Polo i Timoneda aquest programa? Com és ben sabut, també en la *Diana enamorada* de Gaspar Gil Polo (València 1564), a la fi del llibre tercer, apareix un cant panegíric d'escriptors i gent il·lustre en boca del riu de la ciutat de València –ara sí–, el famós «Canto de Turia», desplegat en 44 octaves, estudiat amb fervor per Francesc Cerdà i Rico al segle XVIII, amb la col·laboració dels germans Maians. No pretenc pas entrar a identificar cadascun dels autors lloats per Polo: ho han fet Cerdà, i darrere seu, Martí Grajales (1928) i els editors moderns, Ferreres (ed. 1962: 144-172) i López Estrada (ed. 1987: 212-227), tot i que hi ha encara una colla d'individus no identificats mentre que altres ho han estat defectuosament. Tampoc no és aquest el lloc per debatre el deute que pugui tenir el «Canto de Turia» respecte del cant XV de la *Segunda parte de Orlando*, que Ferreres opina que s'ha d'estudiar (Ferreres ed. 1962: xxx i 169 n.); dubto molt, però, que la comparació sigui gaire profitosa en aquest sentit.

Només vull cridar l'atenció sobre un aspecte molt concret: fora de la nissaga Marc,⁴⁴ de Jaume Roig, de Jordi de Sant Jordi (*Jorge del Rey*),⁴⁵ d'una colla de poetes del tombant de segle XV (Fenollar, Gassull i Vinyoles) i d'un parell de poetes de molt al començament del XVI (Lluís Crespí de Valldaura i Vicent Ferrandis),⁴⁶ tots els altres poetes recordats per Gil Polo –i són 48!– són més o menys contemporanis seus. No és ara el moment d'entrar en cabòries sobre els escriptors medievals seleccionats i els absents. Però convé que apunti una precisió sobre l'afer. Els cinc poetes de final del XV i principi del XVI recollits per Polo (Fenollar, Gassull, Vinyoles, Crespí i Ferrandis) els devia conèixer per conductes molt esbiaixats. Verbigràcia: pel fet de ser presents en alguna de les edicions del *Cancionero general*: excepte Ferrandis, autor de poemes catalans en l'edició de 1514, els altres quatre van incloure poesies castellanes en l'edició de 1511. (Només de Gassull esmenta Polo l'ús de la «rima valentina».) Hem de tenir en compte també la tasca de divulgació que Al mudèver, consigna també per Polo, acabava de dur a terme (1561) amb pròlegs abrandats i edicions impreses d'obres de Roig, Gassull, Fenollar, etc. I, encara, que feia poc que Beuter havia difós la reivindicació d'un Jordi de Sant Jordi font de Petrarca. A més, la ressonància de Marc assolida aleshores el punt més àlgid. Amb tot això vull dir que el catàleg de Gil Polo és falsament vertical, essent pràcticament tan horitzontal com els d'Espinosa i Timoneda: els «medievals» o «antics» que retreu al «Canto de Turia» gaudeixen d'una presència

quan polemitzava amb la campanya d'hispanització (i petrarquització) de l'obra de Marc i considerava que l'alienació de Marc a una altra llengua diferent de la catalana original implicava abandonar la «terra plana» i fer anar els versos marquiàns per «barrancs, muntanyes i terrats»; és a dir, comportava trencar la simbiosi *expressió poètica/llengua* i, per tant, convertir-lo en intel·ligible (veg. Valsalobre 1995: esp. 106-113).

(42) Ben segur que tothom recordarà en aquest punt el dicteri de Narcís Vinyoles, inserit a la traducció castellana (1510) del *Supplementum chronicorum mundi* de Filippo Foresti, contra les moltes llengües «bárbaras y salvages de aquesta nuestra España», enfront de l'«elegantíssima» llengua castellana. Notem la coincidència «bárbaras» i «barbárica». Tanmateix, sembla fora de dubte que Vinyoles –raons d'oportunitat a part– no pensava, al 1510, en el català (o el valencià) com una d'aquelles llengües bàrbares, quan gaudia d'un reconeixement oficial i literari ple, sense interferències rellevants (veg. Riquer 1964 [1985, IV: 193] i Rafanell 1999: 74-75).

(43) Sobre l'etapa inicial de la cort dels Centelles des de 1480, amb Serafi al capdavant, i la seva aposta per la literatura en llengua castellana, així com els intel·lectuals i poetes vinculats a aquesta cort, veg. Cahner (1980: 238-245).

(44) De fet, Arnau, Pere i Jaume només apareixen pel fet de ser «atrets» per Ausiàs, per ser del seu mateix llinatge; perquè, ¿què devia saber Gil Polo de la poesia de Pere Marc, po-

sem per cas? En devia tenir escassa notícia: alguna devia procedir de les biografies de Marc que circulaven aleshores, manuscrites (la de Jeroni Figueres: València 1546) o impreses (Valladolid 1555; Saragossa 1562). Sigui com sigui, Polo havia remenat algun cançoner de poesia dels segles anteriors perquè així ho confessa a l'epístola als lectors de la seva *Diana enamorada*, quan justifica l'ús de les que ell anomenava «rimas provenzales» (López Estrada ed. 1987: 82-83). Fos com fos, els quatre Marc viatjaven rutinàriament plegats perquè en els primers catàlegs impresos d'escriptors catalans fets al Principat apareixen així (Manescal, Bosc, etc.: veg. Valsalobre 2002).

(45) No deixa de ser sorprenent com els editors moderns de Polo no han sabut identificar aquest Jorge del Rey: Ferreres (ed. 1962: xxxi) diu que al «Canto de Turia» ha trobat a faltar Jordi de Sant Jordi; López Estrada (ed. 1987: 216 n. 59), en la nota corresponent a l'esment del poeta quatrecentista, confessa: «no tengo noticia de este poeta».

(46) Res no sé ara mateix del Francí Oliver que Cerdà situa a final del xv i a qui atribueix dues falsíssimes dècimes catalanes.

(47) Ferreres (ed. 1962: 169) i López Estrada (ed. 1987: 225-226).

(48) Reprodueixen l'afirmació de Cerdà, Ferreres (ed. 1962: xxviii i 169 n.) i Fuster (1989: 126).

(49) Avui és accessible en l'edició moderna de la *Rosa de romances* (Rodríguez-Moñino & Devoto ed. 1963). Les variants entre un text i l'altre són

manifesta a mitjan segle xvi a València, són *passats* molt *presentes*. Més encara, alguns d'ells oferien una gran projecció valencianista en el context hispànic i fins internacional del moment: Marc i «mossèn Jordi».

Em fa tot l'efecte que Gil Polo se situa a remolc de la proposta d'Espinosa, i que poc o molt la comparteix. Notem un detall: el «célebre Espinosa» mateix surt al «Canto de Turia» en termes fortament encomiàstics, i ho fa en aquests versos que al·ludeixen a la traducció del *Compendio* de Collenuccio i a la *Segunda parte de Orlando*, definida sobretot com un poema genealògic i panegíric:⁴⁷

En lengua patria hará clara la historia
de Nápoles el célebre Espinosa,
después de eternizada la memoria
de los Centellas, casa generosa,
con tan excelso estilo que la gloria
que le dará la fama poderosa,
hará que este poeta sin segundo
se ha de nombrar allá en el nuevo mundo.

És justament en aquesta octava que Polo denomina el castellà «lengua patria»: tot un símptoma de la complicitat!

12.

Entre la *Segunda parte de Orlando* i la *Diana enamorada*, hi digué la seva, sembla, Joan Timoneda mitjançant el «Romance metafórico». I dic 'sembla', perquè l'afer és un pèl confús. M'explico: quan Francesc Cerdà es referia a aquest romanç (Cerdà 1778: 369-372, on en transcriu el text; i pàssim) deia que va ser publicat a la primera part del *Sarao de amor* (València 1561).⁴⁸ També J. P. Fuster (1827, I: 155) quan remet a aquest text de Timoneda diu que era publicat al *Sarao*. Si Cerdà no s'equivocava, degué consultar un exemplar més o menys complet d'aquella impressió; avui això no és possible: només ens en queden restes relligades amb bon tros de la segona part, publicada també a València el mateix any, però no s'ha conservat la part que contenia aquest romanç (Clavería ed. 1993). El que és rigorosament cert és que va ser (re?)imprès anys després a la seva *Rosa de amores* (València 1573, ff. ii-iii).⁴⁹

Sigui com sigui, en aquest romanç Timoneda fa al·lusió a poetes valencians. Una comitiva de poetes amorosos dels segles xv i xvi en llengua castellana (amb Boscà inclòs) «de Amor heridos» –precedits per uns pocs noms d'herois homèrics i poetes clàssics– acompanyen Cupido en el viatge que fa aquest en direcció al Regne de València «porque allí reside Amor, / allí vive más tirano; / allí Venus tiene cortes / en invierno y en verano». En arribar a destí, els surten a l'encontre versaires amorosos valencians, tots ells contemporanis de Timoneda:

Don Gaspar de Romaní,
don Manuel Ferrando, humano,

don Alonso Rebolledo,
 mancebo en saber muy cano,
 ese don Luis Milán,
 a la música cercano,
 Marco Antonio y Pellicer,
 Samper, discreto y anciano,
 Gil Polo, Espinosa, Pérez,
 con Arcayna, ciudadano,
 Almodévar, Timoneda,
 de poesía comarcano.
 Y, en ver a Cupido aquellos
 que lo tuvieron por vano,
 sirviéronle de bonete
 y de verso castellano.
 Y cantando esta canción,
 al camino dieron mano.

La nòmina de Timoneda és també esquifida però variada: a diferència d'Espino-
 sa, no el constrenyia la servitud als Centelles. Ara bé: allò que els aplega, el que
 justifica la seva presència en el romanç és l'acceptació dels models poètics caste-
 llans, en llengua castellana.

13.

En els altres territoris de parla catalana, els catàlegs rimats valencians no van tenir
 equivalent. Una pregunta s'imposa: a quin propòsit pot obeir tal profusió de repertoris
 de plumífers valencians en només nou anys? Em fa la impressió que posen de manifest
 un esforç per legitimar una tradició literària culta nova, en una llengua nova, després
 d'haver-se implantat la solució de continuïtat del «llemosí». Paral·lelament, amb
 bel·ligerància més moderada, hi havia també el propòsit de definir una tradició pròpia,
 exclusivament valenciana, no tan sols oposada a la catalana –tant la coetània com la
 comuna «llemosina» anterior–, sinó també a la castellana coetània mitjançant la
 puntualització d'una especificació local. L'enumeració del parnàs comarcal era un dels
 estratagemes per consolidar-la.

Beuter havia fet camí per una altra banda: essent Marc excessivament compartit
 (recordem la queixa d'Almudèver al 1561!), amb catalans i en general amb tota la
 cultura de la monarquia hispànica, com un estendard comú hispànic enfront d'Itàlia, al
 pròleg (1546) de la traducció castellana de la *Primera part de la història de València*
 va optar per la impostura (si va ser una invenció seva o li va venir donada tant li fa ara
 mateix) del cas Jordi de Sant Jordi: mossèn Jordi, anterior a Petrarca, era estrictament
 valencià, però sobretot era «desconegut» i, doncs, no compartible. Després d'aquesta
 operació d'establiment dels orígens, tan brillants, venia la de la proposta i consolidació,
 a través dels *hit-parades*, per exemple, d'una tradició igualment pròpia, però nova, en
 una llengua diferent, encara que calgués remarcar-ne les connotacions localistes: el
 valencianisme.⁵⁰

anecdòtiques, fora del nom de Manuel Ferrando, així en la transcripció de Cerdà, que va ser transcrit «Fernando», per error, pels editors del segle xx (l'he corregit en la meua transcripció, que prové d'aquesta darrera).

(50) Una nota de valencianisme, en la incorporació a la literatura castellana, seria també el suport en la difusió fora de València de la poesia de Marc, a través d'edicions-traduccions com la de Romaní, d'oferir els originals per a la impressió de Valladolid (1555) o d'imprimir la traducció castellana de Montemayor, amic de diversos dels poetes que han aparegut en aquestes pàgines. Al capdavall ho podien veure com la gran aportació valenciana al fons comú hispànic de la literatura antiga.

És cert que al «Canto de Turia» hi ha una certa presència de la tradició valenciana antiga, tot i que crec que té molta menys significació del que pot semblar a primer cop d'ull. Al «Romance metafórico», no: l'escriptor, editor i llibreter Timoneda remarca una especificitat valenciana, certament, però dins d'una tradició compartida i donada ja per bona: descriu l'encontre entre les dues comunitats lingüístiques (les «entrambas Españas» d'Espinosa?) en l'exercici literari. En aquell punt, s'enceta un nou camí conjunt, com diu amb tota claredat l'últim vers del «Romance metafórico».

En definitiva: a València s'establirà la primera plataforma de l'èpica imperial⁵¹ i l'Espanya llegendària. Això sí: la costura de les dues Espanyes –Capmany *avant la lettre*– passava pel repudi de la «barbárica lengua», si més no en la literatura.

Girona, març de 2002

PEP VALSALOBRE
Universitat de Girona

(51) València va ser terreny propici per al gènere epicocavalleresc (miticolllegendari o miticohistòric, tant se val) i pastoral –advertim la nota idealitzant i escapista, enfront de la picaresca i altres gèneres de naixença i difusió més *mesetaria*–: a més dels productes autòctons dels Espinosa (1555), Garrido (1555), Gil Polo (1564), Sentpere (*Carolea*, 1560), Sanç (*Maltea*, 1582) i fins al *Monserate* de Virués (1587) –que podríem considerar la darrera mostra d'una dilatada i entusiasta rauxa èpica i pastoral abans de l'època que dominaran els *Nocturns*–, hi apareix la traducció castellana de Boiardo –però, paradoxalment, cap de l'Ariosto, feta per Urrea– i hi publiquen l'extremeny Zapata (*Carlofamoso*), el portuguès Montemayor (*Diana*) o el metge de Salamanca Alonso Pérez (*Segunda parte de la Diana de Montemayor*, 1563). I segur que me'n deixo, tot i cenyir-me només a obres de tema profà de fins als anys 80. La qual cosa no és aliena, és clar, a la puixança de l'activitat editorial valenciana a l'època.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCINA, J. F. (1995) *Repertorio de la poesía latina del Renacimiento en España*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca.
- BATAILLON, M. (1937) *Érasme et l'Espagne. Recherches sur l'histoire spirituelle de XVIe. siècle*, París. [Trad. esp.: *Erasmus y España*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1966.]
- BATLLORI, M. (ed. 1998) *De València a Roma. Cartes triades dels Borja*, Barcelona, Quaderns Crema.
- BERTINI, G. M. (1934) «L'Orlando furioso nella sua prima traduzione ed imitazione spagnuola», *Aevum*, 8:2/3, pp. 357-402.
- CAHNER, M. (ed. 1977) *Epistolari del Renaixement*, I, València, Albatros.
- (1980) «Llengua i societat en el pas del segle xv al xvi. Contribució a l'estudi de la penetració del castellà als Països Catalans», dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Andorra 1979), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, 19), pp. 183-255.
- CAHNER, M. (ed. 1987) Joan Baptista ANYES, *Obra catalana*, ed. de ..., Barcelona, Curial (Autors Catalans Antics, 4).
- CARRASCO, R. (1986) *Inquisición y represión sexual en Valencia. Historia de los sodomitas (1565-1785)*, Barcelona, Laertes.

- CERDÀ I RICO, F. (1778) *Notas al Canto de Turia o Noticias historicas de algunos poetas y escritores del Reino de Valencia*, Madrid, Antonio de Sancha. [Ed. facsímil: València, Librerías París-Valencia, 1979.]
- CHEVALIER, M. (1958) «Recherches sur le poème espagnol du XVIe siècle. La Deuxième partie du Roland», *Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg*, XXXVI/8-9, pp. 417-431.
- (1966) *L'Arioste en Espagne (1530-1650). Recherches sur l'influence du «Roland furieux»*, Bordeus, Institut d'Études Ibériques et Ibéro-américains de l'Université de Bordeaux.
- CLAVERÍA, C. (ed. 1993) *Cancionero llamado Sarao de amor compuesto por Juan Timoneda*, ed. de ..., Barcelona, Delstre's.
- COLL ALENTORN, M. (1947-1948): «La llegenda d'Otger Cataló i el Nou Barons», *Estudis Romànics*, I, pp. 1-17.
- DURAN I GRAU, E. (1991) *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans*. Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1991-1992, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- DURAN, E. (2000) «Literatura i mecenatge», dins *Actes del I, II i III col·loquis sobre art i cultura a l'època del Renaixement a la Corona d'Aragó*, Tortosa, Ajuntament de Tortosa / Arxiu Històric de les Terres de l'Ebre, pp. 135-145.
- (2001) «Introducció», dins DURAN I MATEU, M. (ed. 2001), pp. 9-46.
- DURAN I MATEU, M. (ed. 2001), Joan Baptista ANYÉS, *Obra profana*. Apologies, València 1545, Edició del text llatí i traducció catalana de ..., Barcelona, Universidad Nacional de Educación a Distancia / Reial Acadèmia de Bones Lletres.
- ESCARTÍ, V. J. (1997) *La primera edició valenciana de l'obra d'Ausiàs March*, València, Bancaixa / Universitat de València.
- FERRERES, R. (ed. 1955) Juan FERNÁNDEZ DE HEREDIA, *Obras*, ed. de ..., Madrid, Espasa Calpe (Clásicos Castellanos, 139).
- (ed. 1962): Gaspar GIL POLO, *Diana enamorada*, ed. de ..., Madrid, Espasa Calpe (Clásicos Castellanos, 135).
- FIRPO, M. (1993) «Alcune considerazioni sull'esperienza religiosa di Sigismondo Arquer», *Rivista Storica Italiana*, CV, pp. 411-475.
- FUSTER, J. P. (1827) *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días*, vol. I, València, Imprenta y Librería de Idefonso Mompié.
- FUSTER, J. (1989) *Llibres i problemes del Renaixement*, [Barcelona/València], Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner, 18).
- GARCÍA CÁRCCEL, R. (1980) *Herejía y sociedad en el siglo XVI. La Inquisición en Valencia 1530-1609*, Barcelona, Península.
- GARCÍA MARTÍNEZ, S. (1980) *Bandolers, corsaris i moriscos*, València, Eliseu Climent («la unitat», 51).

- GARCÍA MARTÍNEZ, S. (1986) «El erasmismo en la Corona de Aragón en el siglo XVI», dins J[osef] IJsewijn i A. Losada (ed.), *Erasmus in Hispania. Vives in Belgio*, Acta Colloquii Brugensis 23-26.IX.1985 (Colloquia Europalia, I), Lovaina, Maison Peeters, pp. 215-290.
- GENESTE, P. (1975) *Essai sur la vie et l'œuvre de Jeronimo de Urrea*, vol. I, Lille, Université de Lille III.
- HORRENT, J. (1951) *La Chanson de Roland dans les littératures française et espagnole au moyen âge*, París, Société d'Édition «Les Belles Lettres».
- LÓPEZ ESTRADA, F. (ed. 1987) Gaspar GIL POLO, *Diana enamorada*, ed. de ..., Madrid, Castalia (Clásicos Castalia, 162).
- MARINO, N.F. (1992) «The Literary Court in Valencia», *Hispanofila*, 104, pp. 1-15.
- MARTÍ GRAJALES, F. (1927 [1928]) *Ensayo de un diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el Reino de Valencia hasta el año 1700*, Madrid, Tip. de la «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos».
- MARTÍ MESTRE, J. (ed. 1994) *El Llibre de Antiquitats de la Seu de València*, 2 vols., ed. de ..., València / Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner, 30).
- MONTER, W. (1990) *Frontiers of Heresy. The Spanish Inquisition from de Basque Lands to Sicily*, Cambridge, Cambridge University Press. [Trad. esp.: *La otra Inquisición. La Inquisición española en la Corona de Aragón, Navarra, el País Vasco y Sicilia*, Barcelona, Crítica, 1992.]
- PAGÈS, A. (1912) *Auzias March et ses prédécesseurs. Essai sur la poésie amoureuse et philosophique en Catalogne aux xive et xve siècles*, París, Librairie Honoré Champion, Éditeur (Bibliothèque de l'École des Hautes Études).
- PEÑA DÍAZ, M. (1997) *El laberinto de los libros. Historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez (Biblioteca del Libro, 67).
- PIERCE, F. (1968) *La poesía épica del Siglo de Oro*, Madrid, Gredos (Biblioteca Románica Hispánica. II. Estudios y ensayos, 51).
- RAFANELL, A. (1999) *La llengua silenciada. Una història del català, del Cinccents al Vuitcents*, Barcelona, Empúries.
- REYES CANO, J. M. (1990) «Introducción», dins Pietro BEMBO, *Gli Asolani / Los Asolanos*, Barcelona, Bosch, pp. 13-40.
- RIQUER, M. de (1964) *Història de la literatura catalana*, Esplugues de Llobregat, Ariel. [4a ed.: Barcelona, Ariel, 1985.]
- (2000) *Llegendes històriques catalanes*, Barcelona, Quaderns Crema.
- RODRÍGUEZ, J. (1747) *Biblioteca Valentina*, València, Joseph Thomàs Lucas.
- RODRÍGUEZ-MOÑINO, A. i DEVOTO, D. (ed. 1963) Juan TIMONEDA, *Rosas de romances (Valencia, 1573)*, ed. de ..., Oxford, The Dolphin Book (Floresta. Joyas Poéticas Españolas, VIII).

- ROSSICH, A. (1986) «La introducció de la mètrica italiana en la poesia catalana», *Els Marges*, 35, pp. 3-20.
- SANCHIS MORENO, F.J. & SARTI MARTÍNEZ, M.J. (1990) «Documentación relativa al pleito de reducción de la baronía de Nules al patrimonio real (1581-1587), existente en la serie Real del A.R.V.», dins *I Congrés d'Història i Filologia de la Plana. Nules, febrer 1988*, Nules, Ajuntament de Nules, pp. 249-257.
- SIMÓN DÍAZ, J. (1971) *Bibliografía de la literatura hispánica*, vol. IX, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas / Instituto Miguel de Cervantes de Filología Hispánica.
- VALSALOBRE, P. (1994 [1995]) «Joan Pujol: una lectura contrareformista d'Ausiàs Marc», *Estudi General*, 14, pp. 105-135.
- (2002) «Llocs, formes i textos de la protohistòria literària catalana. Segles xv-xvii: del marquès de Santillana a Nicolás Antonio (1676)», *Estudi General*, 22, pp. 309-352.
- VICIANA, M. de (1564) *Libro segundo de la Chronica de la inclita y coronada ciudad de Valencia y su reyno*, València, Joan Navarro. [Reed.: *Segunda parte de la Crónica de Valencia*, València, Sociedad Valenciana de Bibliófilos, 1881.]
- XIMENO, V. (1747), *Escritores del Reyno de Valencia*, vol. I, València, Joseph Estevan Dolz.

De la sublimitat cortesa a l'efusió llibertina. L'altra cara de la fin'amor

From the sublimely courtly to the outpouring of libertinism. The other side of *fin'amor* (courtly love)

Vicenç Beltran

Review of satirical and obscene poetry, from the Galician/Portuguese and Provençal traditions to the *Cancionero de obras provocantes a risa* including Baena's *Cancionero* and the *Cancionero General* by Hernando del Castillo. The author shows there is continuity in the use of these themes that is independent of their treatment and the rhetorical settings. The last pages are dedicated to the *Carajicomedia*, the work of an author who is familiar with Valencia and perhaps with the milieu of Fenollar and company.

De la tardor medieval al Renaixement: breu radiografia d'una gran mutació sociolingüística i cultural a través dels Vicianas lletraferits

From Late Medieval to the Renaissance: a brief radiography of a great sociolinguistic and cultural mutation seen through the literary Vicianas

Antoni Ferrando

Review and contextualisation of biographical, bibliographical, linguistic and ideological facets of Martí de Vicianas el Vell (the elder) and his grandson Rafael Martí de Vicianas (with special attention to linguistic attitude). By contrasting them, it serves to throw into relief the great cultural and sociolinguistic mutation in the heart of the classes dominating the kingdom of Valencia at the end of the 15th century and beginning of the 16th, caused by important political and social changes.

Sobre la diversitat de manifestacions literàries en la segona meitat del segle xv: contactes entre les obres i els autors

On the diversity of literary manifestations in the second half of the 15th century: contacts between works and authors

Marinela Garcia Sempere

After highlighting the variety and extent of literary texts in the last decades of the 15th century and the importance of the literary tradition, the unsuitability of critical assumptions like the radical separation of profane and religious literature is pointed out. An example of this is given with the study of the *Istòria de la Passió* (Story of the Passion) by Fenollar/Martines, in which profane techniques are used and the March/Corella/Fenollar relationship is made clear. In the second part, the *Col·loqui de dames* (Ladies' Dialogue) is read as an exaggerated counterpoint to the feminine chastity circulated in religious writings.

La recepció d'Ausiàs March al segle xvi: l'edició de Romaní (1539)

How Ausiàs March was received in the 16th century: the Romaní edition (1539)

Maria Mercè López Casas

Complete and detailed description of all the currently known copies of the edition of Ausiàs March's poetry published by Baltasar de Romaní (València 1539). The author considers as stimulating the hypothesis explaining the edition as an initiative by Ferdinand of Aragon to introduce March and his verse into Castilian Spanish, which would explain why Romaní made a selection of text in Catalan with the corresponding Spanish translation.

Reflexions sobre la categorització del Cançoner satíric valencià de Miquel i Planas

Reflections on the categorisation of *Cançoner satíric valencià* (Satirical Valencian Songbook) by Miquel i Planas
Tomàs Martínez Romero

This article identifies the ambitions and literary motifs of the various works in the *Cançoner* and questions the concept of “satire” for defining them as a whole. Considering the transgressions contained in it as a literary product with no subversive aim clears the way for viewing it as a set of cleverly combined elements of satire, parody and burlesque, following on from compositions like the *Col·loqui de dames* (Ladies’ Dialogue), and allowing different parodical readings from amorous and Boccaccian points of view.

La metàfora cinegètica a l’Spill de Jaume Roig

The hunting metaphor in Jaume Roig’s *Spill*

Anna I. Peirats

Use and explanation of the metaphor of the chase in love in the Preface, the second book and the lesson of Solomon in Jaume Roig’s *Spill* (Mirror). Starting from an utterly medieval view of women, Roig sets out to give a lesson to those who do not know, something that is coherent with the sermon structure taken by the work.

Unes lletres de batalla en temps del Tirant: Joan Francesc de Pròixita contra don Pero Maça de Liçana

Some “lletres de batalla” (written challenges to combat) in the time of *Tirant*: Joan Francesc de Pròixita against Don Pero Maça de Liçana

Vicent Terol i Reig

Publication and study of the “lletres de batalla” (written challenges to combat) exchanged by the Valencian nobles Don Pero Maça de Liçana and Joan Francesc de Pròixita. The affair ended in a combat, with the King of Navarre as judge, which took place at Pau (Bearn) on 5 February 1487. The dispute had a considerable impact on contemporaries and was picked up by historians and later writers.

Una cort “ferraresa” a València: els Centelles, Ariosto i un programa de substitució de la tradició literària autòctona

A Ferrara-style court in Valencia: the Centelles, Ariosto and a programme to replace the native literary tradition

Pep Valsalobre

Through a rhyming catalogue of Valencian writers included in his *Segunda parte de Orlando* (Second part of Orlando) (1555) and through other verses in the work, Nicolau Espinosa argues in favour of a cultured literary tradition in a new language, Castilian Spanish. Moreover, the intention to identify the patronage of the dukes of Oliva with that of the dukes of Ferrara, through skilful parallels between Ariosto’s *Orlando* and Espinosa’s composition can be clearly seen.

M. Teresa Espinal (coord.), Josep Macià, Jaume Mateu, Josep Quer i M. Teresa Ynglès. *Semàntica. Del significat del mot al significat de l'oració*. Col·lecció Ariel Lingüística. Barcelona: Ariel. 2002. 335 pàgines.

Aquest és un llibre important per tres motius. Primer perquè s'ocupa d'una disciplina lingüística que, malgrat la solidesa científica i formal que ha assolit en l'últim quart del segle xx, és en molts aspectes una ventafocs a casa nostra tant en els catàlegs bibliogràfics com en els plans d'estudis de les titulacions universitàries. En segon lloc, perquè és un manual de semàntica *en català* i per tant més accessible als lectors interessats en la disciplina, que havíem de recórrer als clàssics en anglès –i encara sort de l'excel·lent manual italià de Gennaro Chierchia (Chierchia 1997). Finalment, perquè és un manual de semàntica *pensat en català*, amb exemples i arguments basats en la llengua del lector, la qual cosa representa un valor afegit de cara a la comprensió i a l'assimilació dels conceptes i dels arguments en una disciplina certament complexa com és la semàntica. Benvingut sigui, doncs, aquest manual de semàntica. Ara, un cop dit això, fem nostra la dita fusteriana i vegem què diu (i també com ho diu).

L'objectiu del llibre, perfectament expressat en el subtítol, és abastar tots els aspectes del significat que van des del nivell lèxic fins al nivell oracional, és a dir els dominis tradicionalment assignats a la lexicologia, o millor semàntica lèxica –capítols 2 i 3–, i a la semàntica, o millor semàntica oracional –capítols 4, 5 i 6. Hi ha, però, una voluntat d'innovació tant en l'ordenació dels continguts com en l'oferiment d'una visió oberta de la semàntica que doni cabuda a diferents aproximacions teòriques i que il·lustri diferents maneres de treballar. Com comentarem amb més detall, el resultat és en general encertat, malgrat alguns aspectes millorables, al meu parer.

El primer capítol (M. Teresa Espinal i M. Teresa Ynglès) ofereix una visió global de les diverses postures metodològiques i epistemològiques que han mirat de delimitar el concepte de significat i, per tant, l'objecte d'estudi de la teoria semàntica. Es passa, doncs, revista a dicotomies fonamentals com ara significat lingüístic/significat pragmàtic, significat informatiu/social/cognitiu i a conceptes crucials com el de la composicionalitat del significat, base de la majoria de teories semàntiques. El capítol es completa amb dues seccions: una dedicada a l'adquisició i el canvi del significat i una altra a descriure els fonaments d'una visió experiencialista del significat, concretament la de la gramàtica cognitiva. Tot i que es tracta de dos aspectes d'un notable interès, la inclusió d'aquestes dues seccions desvirtua en gran mesura el caràcter introductor del capítol i el fa potser excessivament complex, la qual cosa pot dificultar la comprensió dels conceptes fonamentals.

El segon capítol (M. Teresa Espinal i Jaume Mateu) és una magnífica introducció a la lexicologia que explica de manera clara i concisa tant la formació de mots com les relacions de significat entre mots: una lectura perfecta per a qualsevol curs que tracti aspectes de la morfologia lèxica del català. A més, es completa amb una breu exposició (sec. 2.4) del model generativista del lexicó desenvolupat per Pustejovsky, que resulta profitosa com a exemple de funcionament d'un constructe teòric de base lèxica i que ofereix al lector una visió més formal i elaborada del lexicó que no la tradicional.

El tercer capítol (Jaume Mateu) es dedica a exposar el model de semàntica lèxica de Levin i Rappaport Hovav, que postula la necessitat d'un nivell de representació lèxic (estructura lexicosemàntica) en què els mots es descomponen en primitius semàntics. La interacció d'aquest nivell amb la sintaxi es fa a través de l'estructura lexicosintàctica i d'un seguit de regles que permeten descriure de manera efectiva diverses discrepàncies entre el significat lèxic dels mots i el seu funcionament sintàctic. La presentació és clara, tot i la complexitat dels fenòmens estudiats, però sovint resulta massa esbiaixada i/o acrítica. Primer de tot, fa equivaldre de manera interessada *composicionalitat* i *descomposició lèxica*, tot i que aquesta implica aquella, però no necessàriament a la inversa. En segon lloc, la discussió de la principal alternativa teòrica, la dels postulats de significat, s'esbandeix massa

apressadament sense ni tan sols explicar-los mínimament i amb unes crítiques massa genèriques —hauria estat instructiu que l'autor hagués tingut en compte, per exemple, els comentaris que es fan sobre la qüestió en la segona edició del manual de Chierchia i McConnell-Ginet. Finalment, no diu gaire res sobre els problemes teòrics i empírics que comporta el model adoptat, com per exemple el tractament dels derivats que són regulars morfològicament però opacs o només parcialment transparents des del punt de vista del significat, la qual cosa dóna com a resultat una visió de la semàntica lèxica excessivament reduccionista. Potser hauria resultat més instructiu i acord amb la resta de capítols presentar primer els fenòmens de manera descriptiva i discutir després el model de Levin i Rappaport Hovav com *una* proposta de solució, amb els seus indubtables avantatges teòrics i empírics, i no pas com l'única solució possible.

El quart capítol (Josep Macià) és modèlic, ja que proporciona al lector una introducció entenedora de les bases de la teoria referencial del significat, basada en els conceptes de referència i veritat. L'autor fa accessibles els principals problemes teòrics que es planteja la teoria i no defuig fer-ho de manera crítica, la qual cosa contribueix a un dels objectius fonamentals del llibre, això és, la construcció d'arguments en semàntica. Finalment, cal esmentar, sense desmerèixer la valoració global positiva, que la secció que s'ocupa de les relacions de significat entre proposicions resulta massa breu —tan sols vuit planes, enfront de les deu que ocupen, per exemple, els connectors proposicionals—; una major extensió hauria permès, segurament, una explicació més detallada i més completa que inclogués, per exemple, les implicatures.

El capítol 5 (Jaume Mateu i Josep Quer) fa un repàs a dos conceptes fonamentals de la lògica que tenen una aplicació específica en la teoria lingüística generativa i en concret en el Model de Principis i Paràmetres: la predicació i la quantificació, que comparteixen el fet de tenir correlats sintàctics i semàntics, la qual cosa les fa interessants per a qualsevol teoria preocupada per la interacció entre la sintàctica i la semàntica. En primer lloc, els autors s'ocupen de la relació entre predicats arguments i els principis que la regulen i a continuació fan una breu tipologia de les menes de predicació. En segon lloc, mostren el funcionament sintàctic de la quantificació. Per fer-ho parteixen del tractament lògic dels quantificadors existencials i universals i en mostren les limitacions a l'hora de donar compte dels determinants en conjunt i els avantatges de la teoria dels quantificadors generalitzats, que tracta tots els determinants com a elements que relacionen conjunts. Un cop establert aquest punt, s'explica de manera clara la necessitat d'un nivell de representació —la FL— en què es modifiquen les estructures sintàctiques per assolir una representació que permeti una interpretació semàntica més transparent i acord amb el principi de composicionalitat, sense deixar de banda diverses conseqüències empíriques que se'n deriven.

L'últim capítol (Josep Quer) s'ocupa en primer lloc de la modificació, entesa com un mecanisme lingüístic general per estendre les possibilitats de restricció dels conjunts. Així, per exemple, la modificació duta a terme pels adjectius qualificatius restringeix de manera típica el conjunt denotat pel nom. No obstant això, l'autor mostra que al costat d'aquest mecanisme hi ha altres menes de modificació que funcionen de manera prou diferent. En aquest punt resulta interessant la descripció de la hipòtesi de Davidson, d'acord amb la qual que els modificadors adverbials són predicats d'esdeveniments, que connecta de manera directa amb la part del capítol 5, centrat en la predicació. Aquest lligam pel que fa al contingut deixa el lector amb la sensació que potser hauria estat més encertat tractar la predicació i la modificació (verbal) en un mateix capítol, la qual cosa sembla d'entrada més coherent que no pas ajuntar la predicació amb la quantificació i la modificació amb la intensionalitat. Pel que fa a la intensionalitat, es fa una descripció molt clara i entenedora tant de les perspectives teòriques que se n'han ocupat

com dels fenòmens lingüístics en què té un paper destacat, especialment l'ambigüitat referencial de certs SN i els diferents tipus de modalitat.

Fins aquí el contingut del llibre, que és prou ampli i variat perquè se'n puguin beneficiar estudiants i professors de titulacions de filologia catalana de segon cicle —encara que no exclusivament. No acaben aquí, però, les virtuts del llibre, que manifesta una destacable voluntat didàctica, que queda representada de manera impecable en els glossaris, les activitats i els exercicis (corregits i comentats!) que acompanyen els capítols i que formen un cos de material didàctic de gran nivell i d'una utilitat indiscutible. Cal doncs felicitar els autors per la feina feta, ja que tots els docents sabem que dissenyar bons exercicis és una tasca difícil i feixuga. No obstant això, sense treure'ls cap mèrit, de cara a l'assimilació dels conceptes potser hauria estat útil anar un pas més enllà i integrar les activitats i els exercicis en el text o almenys seguir el criteri del capítol 4, que suggereix les activitats apropiades per a cada secció en notes a peu de pàgina. En la línia d'aquest comentari sobre les virtuts didàctiques del llibre, també hauria estat adequat avisar de manera clara sobre l'ús que es fa de mecanismes tipogràfics per senyalar el grau d'importància o de dificultat del text.

Es tracta, en resum, d'un molt bon llibre, que s'ha de valorar globalment de manera molt positiva, perquè omple amb rigor i eficàcia un buit en el panorama bibliogràfic de la lingüística catalana, i que mereix convertir-se en una eina imprescindible en els cursos universitaris que tracten algun dels aspectes del significat lingüístic.

XAVIER VILLALBA
Universitat Autònoma de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CHIERCHIA, G. 1997. *Semantica*. Bolonya: Il Mulino.
CHIERCHIA, G. i McCONNELL-GINET, S. 1990. *Meaning and Grammar. An Introduction to Semantics*. Cambridge, Mass.: MIT Press. (2a edició revisada 2000.)

Stefano M. Cingolani, *El somni d'una cultura: "Lo somni" de Bernat Metge*, Barcelona, Quaderns Crema, 2002

«Això de l'Art en realitat no existeix. El que sí que hi ha són artistes.» Ernst Gombrich, en 1950, començava el seu *The Story of Art* mostrant d'aquesta manera el seu distanciament de la tradició analítica hegeliana, que havia creat l'hàbit (punt de referència al segle XIX i la primera meitat del XX) de veure en obres d'art particulars l'exemplificació de l'"esperit" d'una època, d'una classe o d'una religió. De veure, diguem, en el Palazzo del Tè de Mantua l'exemplificació d'un Manierisme italià que hauria suposat el deteriorament d'uns cànons estètics positius, en comptes de veure-hi, com feia Gombrich, que aquella opció arquitectònica respondria a la funció de divertir-s'hi plaentment Federico Gonzaga i els seus hostes.

No és que al punt de vista de Gombrich no se li puguin presentar objeccions: se li'n poden presentar moltes, començant pel fet que, com assenyalava Marcel Proust amb una sorprenent simplicitat, tot allò produït en una mateixa època se sembla. Però el perill remarcat per Gombrich, de la tendència de l'estudiós de la cultura a la reducció (i per tant uniformació) de les manifestacions culturals d'un període sota una mateixa etiqueta —com més

prestigiosa, millor–, s’ha manifestat de manera ben viva en les classificacions de la historiografia cultural catalana fins al franquisme. I el franquisme va fer encara més difícil una evolució d’aquesta perspectiva, ja que el natural esperit de preservació propi d’una cultura en resistència, era reticent a admetre veus innovadores. El problema és que 1975 ens va trobar amb una perspectiva d’història cultural tan fixada i repetida, que calia molta confiança per desafiar-la. Evidentment, el més fàcil de posar en qüestió per a l’evolució del punt de vista de la historiografia cultural, va ser l’etiqueta “Decadència,” però em tem que la facilitat amb què ha estat acceptat socialment aquest replantejament, es dega més a les connotacions negatives de la paraula establerta, que no a la consciència del fet que és impossible emparar sota el mateix enunciat cultural l’obra d’escriptors tan diferents com Francesc Fontanella i Joan de Timoneda.

La medievalística literària catalana, a dins d’aquest panorama historiogràfic, s’ha caracteritzat per presentar una gran calma –en el marc de la qual han pogut florir els bàsics i necessaris treballs de fixació textual, sense la qual tot intent d’interpretació esdevé aventurer–, remoguda ocasionalment per algun que altre debat intern sobre punts culturals, en general desenvolupat sobre el paper amb més serenitat nòrdica que no passió mediterrània. Aquesta no és una àrea escaient per fer-se un nom a base de presentar hipòtesis pretesament escandaloses sense sòlides proves culturals per tal de donar a parlar, com hom ha pogut veure recentment.

Un debat, tanmateix, que va tenir un inusual ressò, va ser el de si, amb la informació cultural que es tenia cap a 1980, *Lo somni* de Bernat Metge podia seguir essent considerat com a mostra de literatura humanista. Va ser aleshores una jove deixeble de Martí de Riquer, Lola Badia, qui es va decidir a recordar què era l’humanisme *sensu stricto*, i de quina conjuntura historiogràfica havia nascut l’inacurat qualificatiu d’humanista per a Bernat Metge i, per extensió, per a altres escriptors en català del pas del segle XIV al XV (i fins per al rei Joan). Al cap de dues dècades, resulta evident que, malgrat les objeccions –basades, o bé en concepcions més àmplies de la paraula humanisme, o bé en l’infundat temor de certs sectors a perdre, amb l’etiqueta, prestigi per a la cultura barcelonina (front a, diguem-ho clar, tant de valencià en la nòmina de glòries literàries)–, s’ha consolidat entre la gran majoria d’estudiosos el punt de vista de Badia, desenvolupat al seu llibre de 1988: (a) Metge no necessita ser presentat a la manera hegeliana, com a exemple d’un moviment cultural general, per merèixer atenció; la seua obra té prou mèrits propis i, de fet, mostra un autor molt particular, d’una extraordinària intel·ligència, capaç no sols d’una bella erudició, manifestada en l’ús habitual i intel·ligent de manlleus d’obres de la tradició culta europea, sinó fins (b) de jugar amb els seus coneixements literaris creant ocasionalment dobles discursos, amb subtextos que podrien estar subvertint-ne la seriositat aparent, i aprofitant aquest joc per traure un profit personal de la literatura fins en casos d’aparents palinòdies. La tesi del nou llibre de Stefano Cingolani segueix la línia presentada per Lola Badia en el punt a, i se n’aparta en l’argumentació del punt b.

Va ser Martí de Riquer –a final de la dècada que s’obria amb la nova perspectiva de Gombrich– qui, en la seua edició de 1959, havia avançat la singular manera de treballar els textos que tenia Bernat Metge, i qui primer hi havia observat que, donant a *Lo somni* la forma que l’obra presenta, l’antic secretari reial podia traure’n beneficis de justificació personal, especialment si hom tenia present que era un dels acusats al procés contra la camarilla reial incoartada per la mort accidental de Joan I. Aquesta perspectiva, molt innovadora per al panorama cultural del moment de l’edició, és etiquetada per Cingolani de “revolució riqueriana,” consideració que m’ha fet somriure per l’optimisme que implica. Tant de bo. Si Riquer hagués causat una revolució en 1959, això pressuposaria que hauria estat reconegut com a autoritat indiscutible pel col·lectiu de catalanòfils del moment, i, com a conseqüència, probablement ara, en comptes d’unes dotzenes de medievalistes de primera qualitat, podria haver-n’hi molts més, ja que Riquer, a diferència d’altres il·lustres estudiosos, era professor universitari i hauria exercit un mestratge

eficaç. Però en la consideració catalana de Riquer pesava la mateixa creu que en la de Josep Pla: el fet que havia pres partit a la guerra pel bàndol de Franco, i això, en un moment que gran part dels cervells catalanòfils vivien en l'exili exterior o en l'interior, no es menystenia. Vint anys trigaria la llavor d'aquell missatge de Riquer a prendre realment força, i això és difícilment conciliable amb la urgència que implica la idea de revolució.

Cingolani configura el seu llibre, fonamentalment, com a rèplica als que considera punts principals de l'edició Riquer, i declara ser més a prop de la lectura de *Lo somni* que havia fet anteriorment Antoni Vilanova en 1957-58. La seua argumentació pren forma en dues parts complementàries: primerament, hi fa un balanç dels coneixements amb què comptem pel que fa a la conjuntura política del regnat del rei Joan, i, per extensió, a les dècades finals del xiv i primera del xv, i a la seua llum fa una reinterpretació dels fets que van envoltar la mort d'aquell; segonament, presenta les que considera fonts principals de *Lo somni* per deduir-ne, d'aquest ús, un retrat de la manera de treballar de l'autor i, anant més lluny, de les que serien les seues creences culturals i vitals, i en trau la imatge d'un autor que no pensaria en bromes ni en justificacions, sinó només en la plasmació d'un projecte literari personal.

La primera part de l'obra mostra l'amplitud de la recerca bibliogràfica duta a terme per l'autor. La tesi d'aquest apartat ja havia estat avançada al seu article de 2000 a la *Revista de Catalunya*: caldria relativitzar la dimensió que hauria tingut el procés als consellers del rei Joan a la mort d'aquest, ja que existeix constància d'altres diversos escàndols polítics anteriors i posteriors; el que tenim són les declaracions dels acusadors, i aquests actuaven en nom del braç ciutadà, que, explica Cingolani, estava lluny de ser un partit políticament innocent. Les cridaneres denúncies de greuges de les ciutats de la Corona, i en especial les de València, mostrarien la incomprensió dels seus representants davant les (justificades, segons Cingolani) necessitats econòmiques del rei per actuar amb fermesa. La política de Joan s'hauria ressentit d'aquesta pressió fins a extrems greus; el desviament dels fons que havien d'haver anat a la campanya sarda, hauria anat al cent per cent a subvenir a les urgents necessitats de l'altra campanya bèl·lica: precisament la del duc de Montblanc i futur rei a Sicília; Bernat Metge només hauria actuat en aquest afer com a lleial agent del rei, i no com a malversador de fons per profit propi. Cingolani, també lleialment, estén la presumpció d'innocència a les altres acusacions de què va ser objecte Metge en anys previs, i reflectides al *Llibre de Fortuna e Prudència* i a la seua traducció *Valter e Griselda*.

La visió de Martí i de la seua esposa Maria de Luna hi és, realment, molt diferent de la tradicional: en la versió cingolaniana, ambdós s'haurien servit del malestar del braç ciutadà per erigir-se en reis contra les últimes voluntats de Joan (que havia testat en favor del seu nét), i la ràpida entrada de Maria al palau reial en saber-se la mort de Joan, hauria constituït un cop d'estat d'aquesta, davant la força imparable del qual, la reina viuda Violant hauria esgrimit el famós embaràs fictici com a única (i inútil) eina de defensa per frenar fins la lectura del testament i l'entronització d'aquells. En aquesta versió no hauria estat Violant la intrigant, doncs, sinó els seus cunyats. Tot i servir-se de les ciutats, però, la pràctica de la governació reial hauria fet que Martí compartís (des de primera hora, sembla suggerir-s'hi) la mateixa posició que Joan: o el rei o les ciutats –impossible afavorir ambdós partits alhora–; Martí era ara el rei, i calia que els que havien estat valedors de la corona (entre ells Metge) sortissen sense càstig del procés. El braç ciutadà, doncs, que havia volgut veure'ls pagar per ser els agents d'una política reial anticitadats, n'hauria estat el perdedor últim, ja que el nou rei li hauria acabat presentant de fet unes necessitats econòmiques similars a les del seu antecessor.

Aquesta interpretació resulta molt interessant, i en diversos aspectes enormement clarificadora. Tanmateix, no acaba de ser convincent en tots els seus punts, bàsicament perquè la justificació d'una part dels fets no s'estén al tot. Hi ha elements importants que no són provats. És difícil, per exemple, veure Violant en el paper de víctima si hom té presents els testimonis directes que es conserven de la seua acció política, com la correspondència editada

per Francisca Vendrell. Quant al paper de les ciutats en el clima permanent de tensió política que va marcar el regnat de Joan, em sembla positiva l'explicitació que aquelles no actuaven desinteressadament com a acusador, però no sé fins a quin punt guanyem perspectiva fent aparèixer els seus representants com els responsables únics de la crisi, alhora políticament egoistes, miops i manipulables. El dit cop d'estat de Maria entrant al palau reial de Barcelona servint-se dels consellers de la ciutat, pot ser llegit també a l'inrevés: com una jugada política d'aquests, contra el rellotge, per avançar-se a Violant –a la qual coneixien–, jugada que (hi coincidesc plenament amb Cingolani) no els podia eixir bé perquè a la llarga, els interessos econòmics de les ciutats i els reials havien d'acabar tornant a xocar, fos quin fos el rei, donades les dificultats estructurals de finançament reial de la Corona d'Aragó que Cingolani posa de manifest. No és que jo crega en la naïvetat política de Martí i Maria, però l'autor no aporta proves prou sòlides com per veure'ls com el cervell últim rere l'escenari: m'és més fàcil suposar-los traient, amb certa intel·ligència, el millor partit d'uns esdeveniments que els venien donats.

El punt més rellevant per al que serà la lectura de la segona part del llibre, es refereix a la visió que s'extrau, des de la interpretació històrica enunciada, de l'actitud política i fins vital de Bernat Metge, ací presentat com a modèlic agent reial, fidel al rei en totes les dificultats i patint amb valor la impopularitat davant el partit ciutadà per defensar el seu senyor. Concedesc amb facilitat que Metge pogué actuar d'aquesta manera en diverses ocasions, però, per estendre aquesta justificació a totes les diferents acusacions de què va ser objecte aquell al llarg dels anys, calen moltes més proves que les presentades per l'autor. Probablement Metge no va ser un vilà, però em costa massa, sense proves, veure'l com un heroi. Sí, hi ha consens en la idea que sovint Metge va actuar al servei secret de Sa Majestat, però això no el converteix automàticament en un desinteressat James Bond. Tot i així, és precisament aquest punt de l'argumentació de Cingolani –el servei de Metge a la corona– un dels que poden configurar objeccions a la seua visió exclusivament literària de la construcció de *Lo somni*, com indicaré més avall.

I aquesta visió es basa en la denegació del caràcter de palinòdia interessada de l'obra, que és, com he indicat al principi, la base creixent de la lectura que fem actualment els medievalistes, a partir de Riquer i després de Badia. L'autor vol veure-hi, més aviat, un exercici cent per cent literari de Metge, que (si he entès bé) només hauria emprat les referències a la conjuntura política (conjuntura que, com he indicat abans, Cingolani no veu com a tan excepcional) com a anècdota d'un treball literari personal, sobre una correcta *imitatio* del seu admirat Petrarca i d'autors admirats al seu torn per aquest, o de gran prestigi clàssic, com Ciceró, Sèneca, Boeci, Valeri Màxim, i en menor mesura d'altres, a més de Boccaccio. Aquest mètode hauria servit per construir una mena d'estudi confessional íntim, i, segons Cingolani, aquesta interpretació de *Lo somni* invalidaria la visió del Metge manipulador de les eines literàries en profit propi. És açò darrer el que no es demostra: per què la finesa literària d'un autor hauria de ser incompatible amb la malícia, l'interés o l'humor? Certament Petrarca es pren molt seriosament a si mateix i a la literatura; poc d'humor hi podem rastrejar. Però Metge manlleua també, i en grans quantitats, del *Corbaccio* –que, vull apuntar, en el seu magnífic i ampli muntatge de manlleus d'obres prèvies sobre el debat medieval de les dones, prefigura la marqueteria del conjunt de *Lo somni*. Pot ser llegida només en clau seriosa una obra que manlleua en tants aspectes (contingut i tècnica) la més còmica obra de Boccaccio, complementada amb una rodona paròdia de sermó eiximenià?

Aquesta darrera dada presentada per Cingolani, per cert (la paròdia per part de Metge del discurs moralista de clergues com Eiximenis), no és gens novetat: ja la presentava jo mateixa en la meua aportació a les actes de 1994 de l'AHLM, publicació que no figura a la bibliografia de l'autor. Com no hi figura tampoc la meua tesi doctoral del 1987 sobre el debat literari de les dones, una quarta part del qual versa sobre l'aplicació d'aquest gènere a *Lo somni*, i que conté un capítol, suggerit per la meua codirectora Lola Badia, dedicat a sistematitzar els manlleus que

Metge havia efectuat del *Secretum* de Petrarca, i que Cingolani presenta ara com a novetats. Lola Badia s'ha referit al *Secretum* dins *Lo somni* en diverses publicacions, però això tampoc no ho he trobat esmentat ací. Espere que l'autor haja estat més acurat en la consulta i reconeixement de fonts secundàries prèvies per a les altres parts de *Lo somni*, perquè haig de dir que, pel que fa al debat de les dones, en prescindir de tot estudi previ, n'obvia absolutament l'abundantíssim context literari medieval romànic (del qual Metge és conscient), i especialment el català (un dels més rics), i això invalida les conclusions del seu estudi pel que fa a les fonts sobre les dones als llibres tercer i quart. La seua determinació a interpretar *Lo somni* exclusivament a la llum dels manlleus de clàssics i protohumanistes, li impedeix veure que Metge coneixia i reflectia també d'altres referents culturals i literaris, potser no tan sublimes als nostres ulls i als de Petrarca, però vius i capaços de connotar molt per als seus coetanis. Cap autor no viu completament al marge de la seua societat: tot escriptor, per personal que siga, pensa en un públic –Petrarca, també–, i Metge no en va ser excepció.

Sense anar més lluny, el cas dels possibles manlleus de la *Sexta satira* de Juvenal, que Cingolani ja apuntava al seu article de 1999 a *Llengua & Literatura*, ens ho exemplifica. L'autor n'accepta sense discussió una dependència directa, però, en fer això, ignora que aquesta peça havia estat, a l'Edat Mitjana, com el julivert: tots els plats literaris antifeministes en portaven, de l'*Adversus Jovinianum* de sant Jeroni al *De nugis curialium* de Walter Map, al *Roman de la Rose* de Jean de Meun que en va ple, als *Canterbury Tales* de Chaucer, i naturalment al *Corbaccio* de Boccaccio –que, com he dit abans, antologa nombroses peces anteriors en manlleus de marqueteria que prefiguren la tècnica de construcció de tot *Lo somni*. Com podem, doncs, estar segurs que Metge manlljava directament de Juvenal i no d'alguna de les moltes altres peces medievals que prèviament l'havien manllavat? Només perquè pressuposem que l'elecció de Metge seria la més classicista, dins un debat que és tan típicament medieval? L'obra de Juvenal només és una gota en un mar de referències en obres molt diverses i molt difoses que toquen l'“entretingut” tema literari de la bondat o maldat de les dones. Però no puc encabir ací totes les claus del que ja vaig exposar en el seu dia; només declararé que la investigació és més gratificant en tots els aspectes si hom suma esforços i no en resta.

El mateix tipus d'objecció pot aplicar-se a d'altres punts relacionats amb aquest apartat, com la consideració del Bernat personatge com a malalt d'amor per part de Tirèsias: voler-ho explicar només a partir d'alguna font llatina és tancar els ulls al fet que la cultura medieval en la qual vivia Metge catalogava mèdicament aquesta passió com *amor hereos*, i que existia un ampli ventall d'obres literàries medievals en vulgar que bevien d'aquesta catalogació mèdica, com explicava jo mateixa al meu treball en les actes de l'AILLC de 1993, posant en context aquest passatge de *Lo somni*, i com han ampliat molt més Lola Badia, Lluís Cabré, Antònia Carré, Lluís Cifuentes i altres estudiosos (en publicacions també absents de la bibliografia de Cingolani).

He deixat per al final l'objecció que considere més important a la tesi base de Cingolani, aquella que afirma que Metge no hauria escrit *Lo somni* com a palinòdia, i que de tota manera tampoc no hauria estat tan urgent una autojustificació de l'autor per les acusacions de què fou objecte, ja que la crisi per la mort de Joan I hauria estat una entre d'altres. I la meua objecció és la següent: és veritat que va haver-hi altres crisis amb serioses porgues; sense anar més lluny, la que havia tingut lloc a la mort del rei Pere, mort que ja havia estat fins a cert punt sospitosa (hi havia hagut aquelles acusacions contra Sibil·la de Fortià i contra els cortesans afavorits per ella, acusacions que ja resultaven altament imaginatives), però, almenys, Pere era un ancià i havia mort al llit. La mort de Joan, en canvi, havia estat una mort ignominiosa, i aquesta ignomínia requeia de retruc sobre tots els seus súbdits. Joan no havia mort de malaltia, ni tan sols havia mort de pestilència: havia mort sobtadament, cosa molt pitjor.

La consideració que l'Occident medieval tenia de la mort accidental va ser estudiada per Philippe Ariès al seu magnífic *L'Homme devant la mort* (1977, s.v. *mors repentina*). Amb mostres dels segles XII al XIV provinents de diferents àmbits geogràfics, Ariès hi exposa la creença occidental generalitzada que, qui moria accidentalment, moria per la ira divina: tindria l'ànima tan negra que un Déu *furens* (més Júpiter que no Trinitat) el faria morir de sobte, sense esperar l'hora prèviament programada, i sense ocasió de confessar-se i rebre el perdó dels pecats, amb la qual cosa el seu destí havia de ser l'infern. Evidentment, la doctrina oficial de l'Església no podia sostenir aquest punt; aquesta declarava que ningú no sap la seua hora quina serà –idea important a *Lo somni* en la conversa de Bernat i el rei, de reminiscències potser ciceronianes, com apunta Cingolani (196-97), però sobretot, en una cultura cristiana, evangèliques i bíbliques–; l'Església, tanmateix, no desmentia aquestes creences fermament i de manera generalitzada, com es deriva dels testimonis presentats per Ariès, de capellans de parròquia que consultaven els seus bisbes si podien soterrar en sagrat els cossos dels difunts per mort sobtada.

Per a completa vergonya dels seus súbdits, el rei d'Aragó mor d'aquesta sospitosa manera. Què podien pensar els enemics exteriors del poble d'aquest regne? No havia de ser evident, per a aquests enemics, que el màxim representant del regne hauria anat, per voluntat divina, de cap a l'infern? No deixava això el poble d'Aragó en ridícul davant la cristiandat?

Amb les creences abans apuntades fermament arrelades a Europa, aquestes mateixes preguntes havia de fer-se-les el poble de la Corona: no només un partit, no només un sector, sinó tothom. La vergonya per aquesta mort indigna havia de ser almenys tan gran com la d'una desfeta militar, si no més. El pas immediat, naturalment, és: si el rei ha despertat la ira divina pels seus pecats, qui en té la culpa? Qui l'ha corromput? A qui ho fem pagar? Recordem que una de les preguntes fetes al procés contra la camarilla de Joan, és si hom creu que aquests hagen “stat causa o occasio de la precipitosa mort” del rei; crec que la clau de la famosa pregunta rau en l'adjectiu “precipitosa”: Són els acusats responsables del possible càstig diví contra el rei? L'han pervertit ells?

La indignació del poble és, naturalment, un dels estats d'opinió òptims per a la manipulació política, de manera que d'aquesta crisi, com en efecte, d'altres anteriors (i d'infinites posteriors), hi ha un partit que en trau benefici, i els representants de les ciutats van veure empresonar aquells que més se'ls havien oposat. Però, per la gravetat de la circumstància per a l'opinió pública, la vergonya d'aquesta mort anava molt més enllà de la baralla entre partits: afectava no sols una persona, sinó el regne sencer i en particular el tron com a institució representativa, més que no les persones.

Per a mi, això fa que en aquella conjuntura, i siguen quines siguen les circumstàncies, resulte absolutament necessari –en benefici de la corona però, de retruc, també de tota la Corona, i, per descomptat, dels acusats en el procés– justificar que Joan no ha comés grans pecats (poc més que entretenir-se i mirar-se l'horòscop) i, per tant, no és a l'infern, i que tant ell com son pare (una altra mort reial que podia haver estat sospitosa) han estat governants benintencionats i bons cristians; potser una mica imprudent, Joan, en prendre partit per un papa en particular, però ho havia compensat amb la seua fe immaculista (aquesta explicació, per cert, s'assegurava el suport del partit franciscà, el més populista sense dubte). I que, encara més i per a satisfacció dels súbdits, potser els reis d'Aragó no eren al cel encara, però *tampoc no hi eren els altres reis cristians*, així que els d'Aragó estaven situats, en l'altra vida, en el mateix escalafó que la resta d'ànimes reials.

És aquesta una magnífica jugada de Metge, i no puc creure que, a un escriptor tan intel·ligent, això li eixís tangencialment, sense donar-li la màxima prioritat. En presentar l'ànima de Joan en aquesta posició, Metge demostra: (a) que si el rei no tenia grans pecats i és en via de salvació, ningú no ha de pagar per haver-lo corromput i enviat a l'infern; i (b) que la institució reial d'Aragó és tan digna com qualsevol altra. El nostre James Bond fa,

doncs, un magnífic treball de servei a Sa Majestat amb una rehabilitació integral que ha de contentar i beneficiar tothom: des del nou rei, al poble de les ciutats (amb la probable excepció dels seus frustrats representants).

A la llum del coneixement de la valoració europea de la mort sobtada, sembla del tot evident la utilitat de la justificació de Metge: la personal (ell no ha corromput el rei, és només una mena de tossut irresponsable que no s'adonava de la dimensió de les seues faltes però ja està en vies de conversió); la reial (el rei no té tants pecats, només és al purgatori), i la institucional (els nostres reis a l'altra vida estan en peu d'igualtat amb els altres). Per aconseguir els mateixos objectius de justificació personal i reial, el pobre Ramon de Perellós –totalment oblidat per Cingolani–, que és un cavaller, ha de fer el que s'esperaria literàriament d'un cavaller en aquestes circumstàncies: coratjosament viatja fins a Irlanda per assegurar-se en persona que el rei és al purgatori i no a l'infern. Bernat Metge, que no és gens un cavaller però sí un intel·lectual, esgrimeix les meravelloses armes culturals que té a l'abast, utilitzant (però de cap manera exclusivament) el seu bagatge classicista de primer ordre, en la classificació del qual Cingolani ha construït la part més sòlida del seu treball.

Per tant, que Metge potser no necessitàs justificar-se davant el rei Martí, no vol dir que Metge no necessitàs justificar-se: ell mateix i la monarquia d'Aragó. Fos com fos Martí –un benigne beat, un príncep maquiavèlic, o simplement un home amb un cert grau d'intel·ligència i amb la capacitat per veure les àmplies implicacions de l'afer–, les justificacions de Perellós i de Metge li venien de perles –jo, de ser Martí i no tenir-les, les hauria encarregades. I en el cas de Metge, la justificació és perfectament útil a la monarquia tant si la redacció de *Lo somni* es produeix abans com després de la rehabilitació dels inculpats en el procés.

El llibre de Cingolani ens ha vingut bé per repensar el que segueix essent vàlid i el que es pot reconsiderar o matisar entorn del que sabem sobre la confecció de *Lo somni*. Tot i així, crec que la més profitosa via de treball i aprenentatge sobre aquest tema encara està venint de formats menys extensius i més intensius, com el de les col·laboracions metgianes del recent llibre col·lectiu *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó*, que ha editat Publicacions de l'Abadia de Montserrat el mateix 2002.

ROSANNA CANTAVELLA
Universitat de València

Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim. Ed. facs. del ms. del Reial Col·legi Seminari de Corpus Christi de València i de l'ed. de Sanchis i Sivera (1932). Pròleg de Jaume J. Chiner Gimeno, 2 vols., València, Ajuntament, 2001.

És evident que l'aplec de textos conegut des del segle XVIII com *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* és una de les cròniques valencianes més importants de la fi de l'Edat Mitjana. El fet que ja el 1932 Sanchis i Sivera en preparàs una edició amb una certa profusió de notes, ho corrobora i, al mateix temps cal dir que va estar aquesta edició la que ha aprofitat per difondre entre els estudiosos actuals les notícies que s'hi contenen. Perquè, tot i que acabe d'etiquetar el *Dietari del capellà* com una «crònica», la veritat és que en aquest llibre hi conviuen fragments de molt diversa qualificació, que van des de la crònica fins al dietari, tot combinant, temàticament, les grans gestes del rei conqueridor de Nàpols amb les xafarderies més delicioses de la ciutat de València. I és que el seu autor, si finalment és Melcior Miralles, va ser testimoni de totes dues coses i, en qualsevol cas, va tenir una visió certament particular de la Història, tot donant cabuda als seus escrits al que podríem qualificar com «història de la vida quotidiana».

És, per tant, el *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, un text digne de tota consideració, escrit en un català correcte i àgil i, a pesar dels seus defectes, mereixedor de les atencions dels estudiosos hodierns. Però, després de l'edició de Sanchis –que encara és la més solvent–, el text de Miralles no ha tingut gaire sort. He d'exceptuar –encara que estiga mal el dir-ho i solament perquè els objectius eren ben diversos–, l'edició amb grafies normalitzades i només fragmentària, que jo mateix preparava, per a la col·lecció que dirigia Joan Fuster a la difunta IVEI (Institució Valenciana d'Estudis i Investigació), que es publicà el 1988 i s'exhaurí ràpidament, reeditada el 2001 a la descendent d'aquella, la IAM (Institució Alfons el Magnànim). Òbviament, aquella edició solament perseguia unes finalitats divulgatives i crec que les va superar amb escreix, demostrant entre altres coses l'interès dels lectors per un text com el de Miralles. Però, quan el 1991 i a Saragossa eixia de les premses una nova edició del *Dietari*, a cura de M. Desamparados Cabanes Pecourt, a banda que la lectura del text era empitjorada en alguns punts, aquesta investigadora no aportava res de nou, a la seua introducció, respecte al que ja s'havia dit anteriorment.

En aquesta mateixa línia es troba la darrera publicació del nostre *Dietari*. L'Ajuntament de València i la seua Delegació de Cultura, amb molt bon criteri, han publicat en facsímil el manuscrit més antic que conté el text de Miralles, conservat a l'Arxiu del Reial Col·legi Seminari de Corpus Christi de València. L'edició d'aquest manuscrit en facsímil s'ha vist acompanyada, també amb un criteri encertadíssim, del volum igualment facsímil de l'edició que en preparà el canonge Josep Sanchis i Sivera. En aquest, però, s'hi adjunta un treball introductori d'unes quinze pàgines, de Jaime J. Chiner que, al meu parer, desmereix les anteriors aportacions d'aquest diligent investigador valencià. «El canónigo D. José Sanchis Sivera, historiador y editor del *Dietari del Capellà d'Alfons el Magnànim*. Una aproximación biográfica», és el títol d'aquestes pàgines inicials que resumeixen, en castellà, sense aportar dades noves, els treballs de Mateu Rodrigo Lizondo i de Francesc Pérez Moragon, els quals encapçalen el volum de Josep Sanchis Sivera, *Estudis d'història cultural* (València-Barcelona, 1999). Més encara, però, hem de destacar que al pròleg de Chiner no es diu una ratlla sobre el *Dietari* de Miralles ni, tampoc, sobre altres particularitats d'aquella edició feta pel canonge Sanchis –com ara el projecte d'una edició barcelonina paral·lela que només va veure la llum en part. De fet, l'esmentat pròleg reproduïx la informació bàsica ja redactada pels autors suara citats, fins al punt que repeteix i tot la relació de la bibliografia del canonge Sanchis, que ocupa més de set pàgines de les quinze dites. A aquesta bibliografia únicament incorpora Chiner cinc títols de molt secundària categoria: «El Santo Cáliz de la Cena», *Rosas y Espinas*, 4 (abril 1915), p. 1; «Thorvaldsen», *Rosas y Espinas* (1 d'octubre 1918); «La filosofía de les falles»; *Pensat y fet*, any IX, núm. 12 (març 1920), p. 1; «Nuestra portada» *Immaculata. Revista eclesiástica-Seminario Conciliar Central*, 13 (1926), p. 2; i «El Santo Cáliz de la Cena se venera en Valencia», dins *Solemnes Fiestas de Semana Santa en Valencia* (1929) pp. 37-38). Uns títols que, tant per la seua temàtica com per la seua extensió, no demanaven ser inclosos en el treball de Rodrigo. A això, encara, hem d'afegir les tres pàgines i mitja del text de Martínez Ferrando, del 1933, reproduït íntegrament, i algunes altres citacions, sempre provinents dels treballs de Mateu Rodrigo i de Pérez Moragon.

Per altra banda, tot i saber com d'òbvies resulten, de vegades, les dades biogràfiques, no podem passar per alt les coincidències de redacció entre el treball de Chiner i el de Pérez Moragon. Diu Chiner, sobre Sanchis: «fue canónigo archivero y bibliotecario de la Catedral de Segorbe desde 1900 a 1904, año en que ingresó en el Capítulo catedralicio de Valencia. Asimismo, desempeñó los cargos de redactor y administrador del *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia* y el de catedrático de Historia de la Iglesia, Arqueología y Arte en la Universidad Pontificia de la capital valenciana» (p. 11). El qual text prové del següent de Pérez Moragon: «Fou canonge arxiver i bibliotecari de la Seu de Sogorb (1900) i el 1904 ingressà al Capítol catedralici de València. Fou redactor i administrador del *Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia* i catedràtic d'Història de l'Església, Arqueologia i Art en la Universitat Pontificia de la mateixa ciutat» (p. 37).

En definitiva, si l'Ajuntament de València ha fet un meritori esforç, en donar a conèixer un text com el *Dietari* i en reproduir també facsimilament el treball del canonge Sanchis, no es pot dir el mateix de qui s'havia d'haver encarregat de fer-ne un estudi introductor. El material de què disposava, el mateix *Dietari* manuscrit i l'edició de Sanchis eren punts de partida excel·lents per treballar-hi. Però l'aportació màxima de Chiner a l'obra de Miralles –el text més original– es conté a la nota 1 del seu treball, on reproduïx unes interessants anotacions manuscrites del canonge Sanchis, fetes en un exemplar de la seua edició que es conserva actualment a la Biblioteca Valenciana.

Per finalitzar, podem afirmar que, malgrat que Chiner no plagia les aportacions anteriors fetes per Rodrigo i Pérez Moragon, i sempre cita la font d'on prové allò que escriu, el seu treball no passa de ser un resum i hauria estat molt més ètic declinar la invitació a escriure aquelles ratlles en favor d'algun altre investigador amb més temps o amb més coneixements sobre la matèria. Novament, el *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* s'ha vist deseparat i ens cal esperar la pròxima edició que prepara el mateix Mateu Rodrigo Lizondo.

VICENT J. ESCARTÍ
Universitat de València

Literatura Autobiogràfica: Història, memòria i construcció del subjecte

A cura de: Enric Balaguer, Joan Borja, Joaquim Espinós i Maria Àngels Francés. València-Alacant: Editorial Denes, 2001.

El novembre de 1999 va tenir lloc a la Universitat d'Alacant el I Simposi de Literatura Autobiogràfica organitzat pel Grup de Recerca de Literatura Contemporània d'aquesta Universitat. La convocatòria, tal i com es va fer, semblava respondre a un interès interdisciplinari, el tema era suficientment ample i suggeridor, «Història, memòria, construcció del subjecte», com per a congregar estudiosos de diferents disciplines. També és possible que, tractant-se d'una primera cita, es volguera, simplement, fixar un marc de treball per a properes reunions. Sols el terme literatura va evitar que aparegueren filòsofs, historiadors, psicòlegs, sociòlegs, semiòtics de la cultura o arquitectes. I ells s'ho van perdre, i nosaltres també.

A hores d'ara –ja han passat tres anys– aquest Grup de Recerca continua investigant i organitzant trobades al voltant d'aquest gènere o d'aquests tipus de discursos que anomenem literatura autobiogràfica. Aquell primer Simposi va oferir moltíssimes idees i moltíssim material. De fet, els altres encontres han emprés de forma monogràfica algunes de les propostes inaugurals.

L'heterogeneïtat d'aquestes propostes, la pluralitat en els modes d'acostar-se a l'autobiografia literària són un dels mèrits d'aquell primer Simposi i de les Actes que ara es presenten, ja que evidencien com és impossible partir d'una definició normativa i intentar encabir escriptures tan diferents com l'*Antología traducida*, de Max Aub, els «Records de Florència», de Josep Pla, les *Falses Memòries de Salvador Orlan*, de Llorenç Villalonga, *Matèria de Bretanya*, de Carmelina Sánchez-Cutillas, *Permiso para vivir. Antimemorias*, de Bryce Echenique, els *Quaderns íntims*, de Rosa Leveroni, o els *Vint-i-set poemes en tres temps*, de Miquel Martí i Pol, per citar només algunes de les obres que s'estudien en aquest volum. Jo apuntaria, però, que en aquestes obres sí que hi ha un element comú: la impugnació de la identitat i la reivindicació de la ficció. Clar que aquesta és una de les paradoxes que travessen els estudis que conformen aquest volum sobre literatura autobiogràfica i que fan força interessant la seua lectura.

Però no sols això. Hi ha un altre element que cohesiona aquestes obres i que crec que puc exemplificar amb el títol d'una obra de publicació més recent: *Vivir para contarla*. Aquest és el títol que ha utilitzat Gabriel García Márquez per a la primera part de les seues memòries. L'escriptor de *Cien años de soledad* va decidir fer un canvi a última hora i substituir el títol del volum variant només una lletra: de *Vivir para contarlo* s'ha passat a *Vivir para contarla*. Una modificació mínima que fa bascular el sentit. L'entradeta que obri el llibre explica el perquè del nou títol: «*La vida no es la que uno vivió, sino la que uno recuerda y cómo la recuerda para contarla*». Com i per a què. Ens trobem davant d'una definició de la *techné* grega, d'eixe construir objectes amb una gran habilitat i un precís coneixement de la seua finalitat, com diu la promoció d'aquestes memòries: *la novela de una vida*. L'important és el relat i les condicions que imposa cadascun dels «gèneres» autobiogràfics: diari, memòries, poema, autobiografia, novel·la, etc.

En els treballs que componen aquest volum dedicat a la *Literatura autobiogràfica* es reflexiona sobre el mode de contar, de novel·lar una vida o, el que és més freqüent, un moment decisiu: l'exili, la infantesa, una malaltia, un viatge, una relació amorosa. L'intent de salvar, de salvar-se, encara que siga a través d'un material tan insuficient com l'escriptura.

De l'exili parla el primer apartat d'aquest llibre, «Literatura autobiogràfica i exili», un dels més homogenis i interessants, ja que les obres analitzades fan referència a un mateix exili, el de 1939. Cal assenyalar la presència d'estudis sobre llibres de tan difícil classificació com *Del Diario de Djelfa* i *Antología traducida* de Max Aub, o de treballs sobre com la repetició d'unes mateixes estratègies enunciatives atorguen al relat autobiogràfic una determinada estructura. Potser l'anàlisi de l'obra de Tísner siga una de les més clares, ja que mostra com l'escriptura memorialística sovint es construeix a través d'una sèrie de relats breus que solen tenir el seu origen en diferents anècdotes, la qual cosa explicaria l'estructura de mosaic que caracteriza aquests textos.

Sobre les «Estratègies d'escriptura i identitat» versa, justament, el segon apartat d'aquestes actes, el més nombrós. Les obres de Josep Pla, Llorenç Villalonga, Joan Perucho o Víctor Català són el banc de proves per a conceptes com el d'autoficció o el de màscara. Alfredo Bryce Echenique, amb les seues *antimemòries* i *La vida exagerada de Martín Romaña*, ofereix un espai privilegiat per a estudiar un concepte com el d'estereografia. L'autobiografia es presenta aleshores com un lloc de creuament de conflictes on és impossible destriar realitat i ficció, on el que impera és el personatge. En tot cas, no sols ens fem a partir de la mirada, de la paraula dels altres, sinó que, com es diu al treball sobre Monserrat Roig, també ens fem a partir de la memòria dels altres.

Més difícil resulta esbrinar quins són els criteris per marcar uns límits dins l'àmbit de la literatura autobiogràfica. Sobre aquesta aporia tracta la secció «Escriptura i memòria». Des d'aquest intent—fixar uns límits per a poder, després, establir una tipologia—són estudiades les obres de Carmelina Sánchez-Cutillas, Ferran Torrent o Gabriel Miró. En un dels treballs d'aquest apartat, dedicat a fer inventari i balanç de l'autobiografia i memorialística catalana contemporània, apareix una pregunta inquietant que fa palesa la complexitat d'aquesta tasca: fins a quin punt la memorialística no hauria d'encabir també tota la producció periodística?

«Diaris i Dietaris» és, per contra, una de les escriptures més peculiars de l'autobiografia: l'ancoratge en el present, en el dia, la seua necessària fragmentació, imprimeixen unes clares i diferenciades empremtes. Tanmateix les obres analitzades en aquest apartat, llevat del canònic *Mentre parlem* d'Enric Sòria, tornen a dur-nos a les conflictives i productives relacions entre gèneres fronterers. Així, les obres de Vicent Andrés Estellés *Tractat de les maduixes* i *La parra boja* són dos dietaris on present i passat conviuen, són una mixtura de diari i autobiografia o, com indica l'estudi sobre aquests llibres, una autobiografia en diari. Aquesta secció inclou una de les aportacions més interessants a aquestes Actes: els inèdits de Rosa Leveroni, molt especialment l'*Epistolari d'Elizabeth Lyell* i la seua correspondència habitual amb Ferran Soldevila. Aquest seria un magnífic exemple del tipus de diàleg que

la lectura de textos de caire autobiogràfic estableix. Així com Rosa Leveroni i Pedro Salinas escriuen en un mateix temps la seua passió: «Qué alegría más alta:/ vivir en los pronombres».¹ Llurs poemes, però també la predilecció i la defensa de la carta. Com llegir ara els *dietaris de l'exili i el retorn* de Ferran Soldevila? Impossible salvar les diferències entre el personatge que construeixen aquests dietaris, el personatge que formen les seues respostes i anotacions a les cartes de Rosa Leveroni i la figura d'Alfred Stevenson. La xarxa intertextual evidencia la impostura de l'escriptura autobiogràfica: cada relat crea el seu propi personatge.

Un altre dels temes clàssics de la Literatura Comparada –l'altre, l'exili, obria aquest volum– serà tractat en l'apartat que porta per títol «Literatura de viatges». Encara que aquí el que importa és, sobretot, plantejar de nou la qüestió de l'intergènere o del gènere fronterer. On situar la història d'un viatge relatada per la trinitat autobiogràfica (tres figures: narrador, personatge i autor, foses en un jo vertader)? Quin model d'escriptura li és específic? La carta, el documental, l'assaig, les memòries, l'autobiografia? I el relat d'un viatge dins d'un altre relat? Aquesta és la raó que el concepte d'intergènere s'utilitza tant dins la literatura de viatges. I l'altra qüestió apuntada: com relatar un viatge –i també com viure'l– si no és a través de la memòria, del filtre, d'altres viatgers? Citaré només una obra, *Cartes d'Itàlia* (1954) de Josep Pla. Malgrat les referències a la naturalitat espontània que reivindica Pla, ¿com es pot fugir de la doble memòria que informa aquest relat? Per una banda, una tradició epistolar que troba en Montesquieu i en les seues *Lettres persanes* un dels màxims exponents, i per una altra banda, Itàlia, la seua tematització literària, sobretot a partir del *Viatge a Itàlia* de Goethe.

Aquestes Actes es tanquen amb un apartat dedicat als poetes, «Autobiografia i poetes». La producció poètica fins fa poc temps ha estat marginada dels estudis autobiogràfics, ja que estava deliberadament exclosa de la primera definició d'autobiografia de Ph. Lejeune. Aquesta incorporació tardana, junt a l'especificitat del discurs líric, deu ser la culpable del fet que la representació de poetes autobiogràfics siga tan minsa, només tres noms: Joan Salvat-Papasseit, Salvador Espriu i Miquel Martí i Pol. De tota manera, sempre he pensat que Ph. Lejeune no estava tan desencaminat en deixar fora de la l'autobiografia, de la seua definició absolutament referencialista, la poesia, perquè aquest és un discurs que impugna la identitat en què es basa l'autobiografia. Només caldria recordar les paraules de Miquel Martí i Pol en *Defensa Siciliana*: «el recorregut que va de mi a mi mateix només es pot comprendre per mitjà de la literatura», o «de sobte, aquell personatge que m'habita ha deixat de ser jo. Es produeix un desdoblament que sorprèn i desconcerta. S'imposa una altra personalitat ...»

La lectura d'aquest volum ens ha proporcionat al final un altre element de cohesió dins la pluralitat de modalitats autobiogràfiques: l'intent, ara i adés, de salvar-se a través del relat d'aquestes històries, conscients, tanmateix de la doble insuficiència, la de l'art i, sobretot, com deia el poeta, la més irremeiable, la de la vida. Més encara, com gran part d'aquestes històries d'uns temps i d'uns espais particulars traspassen l'àmbit d'allò privat per a esdevenir memòria d'una societat, d'una època.

L'obra de Vicent Andrés Estellés en podria ser un bon exemple. Amb un fragment de *Tractat de les maduixes*, citat en aquestes Actes, finalitze. El seu «no s'hi val» és el símbol de la irremeiable insuficiència de la vida:

i jo escric, sol: no tinc altre remei que escriure aquestes coses, massa elementals, massa poc meditades, massa poc confegides, com totes, perquè aquest matí, i aquell matí, i l'altre, m'he sentit, des de sempre, intensament, criminalment defraudat [...] No he sabut viure. Mai no he sabut viure. Com si fos possible, encara, la rectificació, la modificació –i no ho és!–, diria com l'infant: «No s'hi val!» No s'hi val, aquesta vegada.

ANTÒNIA CABANILLES
Universitat de València

ZZ

Z

Z